

Inimõiguste Teabekeskus

Eesti: rahvussuhted ja ebavõrdse kohtlemise probleemid Tallinnas

Tallinn
2006

Eesti: rahvussuhted ja ebavõrdse kohtlemise probleemid Tallinnas
K.Hallik, V.Poleštšuk, A.Saar, A.Semjonov

ISBN 978-9985-9542-3-2
ISBN 9985-9542-3-8

Uuringut on toetanud sihtasutus "Euroregioon Livoonia – Tallinn"

© Inimõiguste Teabekeskus, 2006

Inimõiguste Teabekeskus
Telefon: 64 64 270
Faks: 64 64 272
E-post: centre@lichr.ee
Internet: www.lichr.ee
Aadress: Nunne 2, 10133 TALLINN

SISUKORD

Aleksei Semjonov	EESSÕNA	4
Andrus Saar	NÕUKOGUDE PÄRAND RAHVUSSUHETE HOIAKUTE MÕJUTAJANA	6
Klara Hallik	MITMIKKODAKONDSUS JA ENESEMÄÄRATLUS EESTI ÜHISKONNAS	18
Vadim Poleštšuk ja Aleksei Semjonov	RAHVUSSUHTED JA EBAVÕRDNE KOHTLEMINE	32

EESSÕNA

A.Semjonov

Käesolev lugejale esitatav kogumik kujutab endast Tallinna elanike kahe peamise rühma eestlaste ja venelaste (venekeelsete) küsitluse andmete analüüsi. See on juba teine Inimõiguste Teabekeskuse eestvõtmisel korraldatud küsitlus. Eelmine uuring viidi läbi 2001. a Tallinna integratsiooniprogrammi raames, mida valmistas ette turvalisuse ja integratsiooni amet. Kahjuks lõpetas see amet peatselt oma tegevuse poliitilistel põhjustel ning linna integratsiooniprogrammi ei viidud ellu. Hoolimata sellest valmistas Inimõiguste Teabekeskus ette selle uuringu publikatsiooni, mis ilmus 2002. a pealkirja all „Integratsioon Tallinnas 2001”. Märkigem, et avaldatu ei olnud monograafiline käsitus akadeemilises mõistes. Küsitluse andmeid analüüsisid sõltumatult üksteisest kolm uurijat, Aleksander Plotkin, Aleksei Semjonov ja Klara Hallik, kes valisid iseseisvalt oma küsitluse teemad ja analüüsitavad tunnused. Seega on autorid täielikult vastutavad järelduste ja andmete tõlgendamise eest. Loomulikult kasutasid ja tõlgendasid autorid mitmel juhul samu andmeid erinevalt, sõltuvalt nende üldisest hoiakust ja orientatsioonist. Seega kujutas kogumik endast ka autorite omapärast „dialoogi”.

Olude ja projekti erilise eeloo tõttu tekkinud analüüsi dialoogiline vorm osutus edukaks ja huvitavaks. Tundub, et uurijate eripalgelistest ja individuaalsetest tõekspidamistest lähtuval algandmete esitamise ja tõlgendamise ning nende alusel järelduste tegemise viisil on teatud tunnetuslik väärtus. Sel põhjusel kavandasime ka 2005. a küsitluse tulemusi avaldada just sellises vormis. Sel korral analüüsisid küsitluse andmeid kaks eesti (Andrus Saar ja Klara Hallik) ning kaks vene autorit (Vadim Poleštšuk ja Aleksei Semjonov). Iga autor valis ise oma artikli teema ja analüüsitavad tunnused lähtuvalt oma teaduslikest ja ühiskondlikest eelistustest. Publikatsiooni ettevalmistamise käigus selgus, et Semjonovi ja Poleštšuki tööd kattuvad suures osas nii teema valiku kui ka järelduste mõttes, ülejäänud osad aga täiendavad teineteist. Sel põhjusel otsustasime need tööd ühendada üheks artiklikaks.

Nagu 2001. a, nii ka käesolevas projektis uuriti Tallinna kahte peamist rahvuslikku kooskonda, eestlasi ja mitte-eestlasi („venelasi”). See võimaldas fikseerida vaadete, ootuste ja hoiakute sarnasust ja erinevust ning nende dünaamikat nelja aasta jooksul, samuti määratleda integratsiooniprotsesside ja diskrimineerimise (segregatsiooni) vastase võitluse strateegilise planeerimise kõige olulisemad probleemid valdkonnad.

Fikseeritud indikaatorid

- Hoiakud ja suhted võimu ja poliitika sfääris. Kontaktid võimu institutsioonidega, suhtumine kontaktidesse (rahulolu), võimu institutsioonide, ühiskondlike ja poliitiliste organisatsioonide usaldamine.
- Rahvustevahelised kontaktid: kontaktide sagedus, intensiivsus, rahulolu, eri rühmade ootused; keelesituatsioon.
- Ebavõrdsus ja diskrimineerimine: isiklik kogemus, olukorra tajumine, põhjuste ja tagajärgede teadvustamine.
- Rahvusrühmade oodatavad ja eelistatavad käitumise mudelid multikultuurilise ühiskonna tingimustes - ühtivad ja lahknevad hoiakud.
- Rahvusliku avatuse ja suletuse hoiakud.
- Üldised väärtushoiakud ühiskonna arengumudelite suhtes: hoiakud teljel „etnokraatlik *versus* kodanikuühiskond”.
- Venelaste identiteedi eripära Eesti riigis tingimustes.
- Suhtumine kavandatavasse venekeelse gümnaasiumihariduse reformi (üleminek 60% ainete eestikeelsele õpetamisele).

Projekti realiseerimine

Uuring viidi läbi Inimõiguste Teabekeskuse poolt. Projekti elluviimiseks moodustati töögrupp Teabekeskuse töötajatest ja lepingu alusel kaasatud välisäitjatest. Keskuse töötajad kindlustasid uuringu tehnilise teenindamise.

Uuringu põhiinstrumendiks oli ankeetküsitlus. Ettevalmistatud ankeet sisaldas 56 tunnust (küsimust), millest 43 olid uuringu sisusse puutuvad ja 13 sotsiaal-demograafilist tunnust. Kokku sisaldas küsimustik 195 muutujat (millised mõõdavad tunnuste erinevaid seisundeid, sh tugevust jne).

Küsitlus viidi läbi 2005.a septembris Tallinna jaoks standardse esindusvalimi põhjal firma Saar Poll poolt. Kokku küsitleti 700 inimest, eesti ja vene keeles, kummaski 350. Küsitletuist olid 325 etnilised eestlased ja 375 mitte-eestlased.

Lühiinformatsioon autoritest

Klara Hallik – teadusteema nõunik, TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut
Vadim Poleštšuk – analüütik, Inimõiguste Teabekeskus
Andrus Saar – direktor, sotsioloogiline firma Saar Poll
Aleksei Semjonov – direktor, Inimõiguste Teabekeskus

Nõukogude pärand rahvussuhete hoiakute mõjutajana

Andrus Saar

Minevikukogemused formeerivad inimeste aktuaalseid hoiakuid. Osa hoiakuid on kergemini muutuvad, osa aga vajab muutumiseks keskkonnatingimuste tõttu päris pikka perioodi. Maailma praktika on näidanud, et rahvusküsimustes on hoiakud küllaltki püsivad ning alluvad muudatustele üpris raskelt. Võib arvata, et hoiakud rahvusküsimustes on märksa rigiidsemad, alluvad vähem muutustele kui hoiakud näiteks majandusküsimustes. Hoiakud majandusküsimustes, nagu hoiakud üldse, ei muutu kergesti, kuid neid mõjutavad otsesemalt väliskeskonna tegurid, mis sunnivad realiteetidega kindlasti arvestama. Mitteamvestamise puhul jääb kannatajaks hoiakukandja enda majanduslik seisund. Väline surve rahvuslike hoiakute muutumiseks on oluliselt väiksem.

Käesolevas analüüsis püstitame hüpoteesi, et hoolimata väga kiiretest muutustest Eesti ühiskonnas, leidub rahvusküsimustes teatud hoiakuid, mis kujunesid välja Eestis Nõukogude Liidu päevil, need on tänaseni väga tugevalt esindatud ning mõjustavad inimeste hoiakuid ka minevikuga mitteseotud rahvussuhete valdkondades.

Leiame, et baasilised hinnangud ja hoiakud eestlaste ja venelaste (mitte-eestlaste) positsioonist nõukogude perioodil Eestis on nõ generatsiooniüleised ehk need mõjutavad peaaegu ühetaoliselt nii vanemate kui ka nooremate inimeste arusaamu. Ka nooremad inimesed, kes elasid nõukogude korra tingimustes vaid lühikest aega, kannavad pea sama tugevalt edasi hoiakuid rahvusküsimustes kui vanemad inimesed, kes on elanud pikemat aega Nõukogude Eestis. Need hoiakud peaksid tõenäoliselt olema tugevamad pigem eestlaste kui mitte-eestlaste hulgas. Selle üheks põhjuseks võib pidada Eesti lähiajaloo elik suveräänse Eesti Nõukogude Eestiks muutmise erinevat interpreteerimist eestlaste ja mitte-eestlaste poolt.

Nimetatud erinev tõlgendus peaks väljenduma hoiakutes ja hinnangutes selle kohta, milline oli ühe või teise rahvusgrupi staatus nõukogude perioodil Eestis.

Eestlased ja muulased seisavad küsimuses, kas venelased olid eestlastega võrreldes „nõukogude ajal” eelistatud positsioonis, vastandlikel seisukohtadel. Eestlased kalduvad kõige enam toetama seisukohta, et see tõepoolest teatud määral leidis aset (44,3%). Mitte-eestlased on väga tugevalt vastupidisel positsioonil, et niisugust eelistamist kindlasti ei olnud (56,7%). Eestlaste seas on tunduvalt rohkem neid, kes arvavad, et venelasi eelistati päris kindlasti. Neid on ligi 7 korda rohkem, kui mitte-eestlaste seas.

Tabel 1.

		Rahvus	
		Eestlane	Muu rahvus
Kas Teie arvates olid "nõukogude ajal" venelased eestlastega võrreldes eelistatud positsioonis?	jah, kindlasti	29,5%	4,3%
	jah, teatud määral	44,3%	25,9%
	Ei	8,6%	57,6%
	RASKE ÖELDA	17,5%	12,3%

Eestlaste hoiakud

Eestlaste puhul võib öelda, et vanus ei ole oluline tunnus, mis diferentseeriks vastajate hoiakuid. Vaid üle 60 aastaste inimeste hulgas on mõnevõrra rohkem neid inimesi, kes on seisukohal, et venelased olid kindlasti eelistatumas olukorras. Seega, põlvkonnaline kuuluvus ei mängi olulist rolli hoiaku kujunemisel venelaste rollist Eestis nõukogude ajal.

Vaesemad inimesed kalduvad enam kinnitama, et venelasi eelistati; seda seisukohta jagavad keskmisest enam ka madalama haridusega vastajad. Teades seda, et vaesemad inimesed on Eesti ühiskonnas reeglina vanemaealised, siis antud juhtumil kaks tegurit täiendavad teineteist.

Eestlaste hinnangud rahvuste nõukogudeaegsele seisundile on seotud küllalt tugevalt üldisemate rahvuslike ja rahvuspoliitiliste hoiakutega. See seos on nähtav vähemalt kahe teguri puhul, suhtumises kodakondsusesse ja koostöösse mitmerahvuslikes kollektiivides.

Need inimesed, kes leiavad, et õigus olla kodanik on eelkõige selle riigi põlisrahvusest inimestel (sest see on nende maa) on märksa sagedamini seisukohal, et tõepoolest venelased olid eelistatamad kui eestlased (kindlasti eelistati venelasi – 42%). 29% nendest, kes toetavad seisukohta, et igapähe on õigus omada selle riigi kodakondsust, kus ta pidevalt elab ning millega ta on kõige rohkem seotud, usub, et venelasi eelistati kindlasti.

Eri rahvuste positsiooni retrospektiivne hinnang on diferentseeritud samuti sõltuvalt suhtumisest töökollektiivi rahvuslikku koosseisu. Nendest, kes eelistavad töötada ainult eestlaste kollektiivis või segakollektiivis, olid 43% täiesti kindlad, et venelasi eelistati. Indiferentse suhtumisega (mul ükskõik, milline on töökollektiivi rahvuslik koosseis) inimestest uskus venelaste eelistatud seisundit 28%. See tähendab, et rahvuslik päritolu nende inimeste jaoks ei ole esmatähtis, kas juhtub olema monorahvuslik või segarahvuslik kollektiiv, vastaja peab olulisemaks teisi tunnuseid, mis iseloomustavad töökoha kollektiivi. Sedasama tendentsi saab jälgida ka küsimuse puhul, keda vastajad sooviksid oma naabriteks. Indiferentse hoiakuga inimesed on ka küsimuse suhtes, keda „vene” ajal nõ eelistati, märksa neutraalsemal positsioonil kui need inimesed, kes valivad nii töökollektiivis kui ka kodus naabriteks inimesi rahvusliku tunnuse alusel (kas mono- või paljurahvuseline).

Päris huvitav on seik, et huvi vene kultuuri vastu (kas suur huvi või selle puudumine) ei diferentseeri eestlaste arvamusi.

Mitte-eestlased

Mida vanema inimesega on tegu, seda suurem on tõenäosus, et nad eitavad nõukogude perioodil venelaste eelistamist eestlaste ees. Järelikult nooremate inimeste seisukohad on mõjustatud uutest asjaoludest ning ei ole sedavõrd rigiidsed kui vanematel inimestel.

Need, kes peavad ennast vaesemaks, on mõnevõrra enam kindlad selles, et venelaste eelistamist ei toimunud. Näiteks 20-29 aastaste hulgas on 53% neid, kes eitavad venelaste eelistamist, 60-74 aastaste seas on aga nende arv 75%.

Mitte-eestlaste puhul hariduslik faktor ei oma praktiliselt mingit arvamusi diferentseerivat jõudu. Hinnangud on üpris sarnased kõigis haridusgruppides.

Sünnijärgsed EV kodanikud mõnavad sagedamini kui teised kodakondsusgruppid, et venelased olid eelistatud seisundis (42% arvab, et eelistamist ei toimunud). Vastupidi, Venemaa kodanikud ja määratlemata kodakondsusega inimesed ei arva, et venelasi eelistati (vastavalt 76% ja 74%).

Mitte-eestlaste hinnangud Eesti rahvusgruppide seisundile nõukogude ajal on tugevasti seotud selle rühma üldiste „egalitaristlike” hoiakute ja eelistustega, mis on valdavad kõigis rahvussuhete valdkondades. Järgnevalt käsitleme neist peamisi:

- kodakondsus

Need, kes leiavad, et igapähe on õigus omada selle riigi kodakondsust, kus ta pidevalt elab ning millega ta on kõige rohkem seotud, on tunduvalt enam kindlad selles, et venelasi ei eelistatud (68%). Riigi põlisrahvuse kodakondsuse eelisõiguse pooldajaist („sest see on nende maa”), arvab vaid 30%, et venelastel polnud eeliseid eestlaste ees.

- poliitilises võimuses osalemine

Need mitte-eestlased, kes leiavad, et riiki peavad juhtima põlisrahvuse esindajad ja ka need inimesed, kes on oma lojaalsust tõestanud, on vähem veendunud selles, et nõukogude ajal ei toimunud venelaste eelistamist. Nimetatud kategooria inimeste seas on tunduvalt rohkem neid, kes leidsid, et kindlasti toimus venelaste eelistamine (14%), võrreldes nende inimestega, kes arvavad, et igapähe on õigus osaleda riigi juhtimises, sõltumata tema keelest ja päritolust (nende seas on 4% neid, kes leiavad, et kindlasti toimus „nõukogude ajal” venelaste eelistamine eestlaste ees).

- „kollektiivsed” rahvuslikud õigused

Sarnased tendentsid avalduvad ka teistes küsimustes, mis käsitlevad põlisrahva kultuuri, põlisrahva poliitiliste õiguste eelistamist versus võrdne kohtlemine. Need, kes toetavad seisukohti, et põlisrahval on suuremad õigused teiste rahvustega võrreldes, usuvad tunduvalt rohkem venelaste eelistamist eestlastele nõukogude ajal, võrreldes nendega, kes toetavad võrdse kohtlemise printsiipi. Viimased on märksa rohkem kindlad selles, et venelaste eelistamist „vene” ajal ei toimunud.

Need vastajad, kes oma prognoosides näevad, et kontaktid eestlastega saavad neil tulevikus olema sagedasemad, on vähem veendunud selles, et venelasi varem eelistati, võrreldes nendega, kes prognoosivad oma kontakte eestlastega olevat harvemad.

Monorahvuslikku keskkonda eelistavad venelased väidavad märksa sagedamini, et „nõukogude ajal” ei toimunud venelaste eelistamist eestlaste ees, võrreldes nende inimestega, kes eelistavad kas segarahvuslikku töökollektiivi või ei omista rahvuslikule päritolule üldse mitte mingit tähelepanu. Selles mõttes on eestlaste ja mitte-eestlaste hoiakud küllaltki sarnased.

Rahvusliku päritolu mittetähtsustamine pehmendab ka minevikusuhete hinnanguid. Vähem on must-valget maailmapilti.

Tähtis ei ole mitte ainult see, kas ja kui suurel määral oli ühel või teisel rahvusgrupil Eestis nõukogude perioodil eeliseid, vaid ka see, kus eelkõige nähakse eeliste realiseerumist.

Seda küsimust vaadeldi uuringus 12s sfääris, mis kattis nii poliitilised, majanduslikud kui ka kultuurilised sfäärid (vt tabel nr 2).

Eestlaste arvates oli venelastel võrreldes eestlastega märksa kergem saada eelkõige korterit, olla valitud võimuorganitesse, kasutada oma emakeelt, sõita välismaale, saada hea töökoht, teha karjääri. Eestlaste väikest eelist venelaste ees nähakse kahes grupis: saada kõrgharidus, võimalus tarbida kultuuri, näiteks raamatuid, teatrit, muuseume jne.

Mitte-eestlaste arvates olid eestlased eelistatud eelkõige järgmistes valdkondades: saada hea töökoht, kõrget palka, teha karjääri, olla valitud võimuorganitesse, soetada suvila, maja. Vaid üks tegevus jääb nõrkeskmielsele skaalapunktile – kasutada oma emakeelt.

t-test näitab, et rahvuslik tunnus on praktiliselt kõigi vaadeldavate nähtuste puhul selgelt eristavaks tunnuseks, välja arvatud üks - võimalus tarbida kultuuri, näiteks raamatuid, teatrit, muuseume jms.

Eestlased

Eestlaste puhul vanuse tunnus korreleerub positiivselt vaid ühe tunnusega, milleks on korteri saamine. Mida vanema eestlasega on tegu, seda kindlam on ta selles, et venelastel oli eelis korteri saamisel.

Haridus korreleerub märksa rohkemate tunnustega. Mida kõrgem on eestlase haridus, seda kindlam on ta selles, et venelastel oli suurem eelis olla valitud võimuorganitesse, saada korter, käia välismaal ning saada preemiaid, autasusid.

Soo puhul saab välja tuua vaid ühe statistiliselt usaldusväärse seose. Naised on meestega võrreldes enam veendunud selles, et venelased said eestlastest rohkem kortereid.

Mitte-eestlased

Väga huvitav on tendents, et mitte-eestlaste puhul näiteks kaks tunnust, haridus ja sugu ei korreleeru üldse ühegi etteantud tunnusega. See tähendab, et kõigi haridusrühmade ning meeste ja naiste suhtumine on üldiselt ühetaoline. Põlvkondade vahel suhtumistes suurt erinevust pole. Vanema põlvkonna hoiakud on edasi antud nooremale põlvkonnale. Puudub nõrke ajalise distantsi mõõde. See on küllaltki omane ka eestlastele. Eestlaste hinnanguid mõjutab kahtlemata üldise taustategurina ajalooline kaotus, so riikliku iseseisvuse kaotamine, mis on eriti nähtav vanemate inimeste puhul, kes võisid ebaõiglust ka tegelikkuses kogeda. Muudes valdkondades aga ajaline distants ei oma suurt tähendust.

Kokkuvõttes näitab see uuring, et eestlaste hinnanguid minevikus asetleidnud rahvuslikule ebavõrdsusele mõjutab sotsiaaldemograafilistest tunnustest enim vastaja haridus; mida kõrgem see on, seda enam hinnatakse ka venelaste eelistamist eri valdkondades.

Mitte-eestlaste puhul haridustase ei mõjuta antud hinnanguid.

Tabel 2. Skaala keskmine väärtus erinevates rahvusgruppides
Keskmine hinnang skaalal, kus 1 tähendab, et eestlastel oli kergem ja 7 tähendab, et venelastel oli kergem

Eelised	Eestlane	Mitte-eestlane
Saada korter	5,37	3,88
Olla valitud võimuorganitesse	5,01	3,71
Kasutada emakeelt	4,98	4,23
Sõita välismaale	4,78	4,01
Saada hea töökoht	4,72	3,56
Teha karjääri	4,71	3,65
Soetada maja, suvila	4,62	3,71
Saada preemiaid - aukirju, medaleid, diplomeid, jne	4,54	3,96
Saada kõrget palka	4,51	3,60
Osaleda ühiskondlike organisatsioonide töös	4,48	3,96
Saada kõrgharidus	4,21	3,87
Võimalus tarbida kultuuri, näiteks raamatuid, teatrit, muuseume, jne	3,99	3,97

Üksiktunnuste sageduste jaotus annab üldise ettekujutuse sellest, millistes valdkondades näevad pealinna eestlased ja venelased oma rahvuse positsiooni erinevana minevikus. Inimeste tegelikes ettekujutustes moodustavad üksikhinnangud teatud terviku. Ühiskonna või rahvusgrupi tasandil on üksiktunnused samuti omavahel seotud ning nende seoste väljaselgitamine aitab mõista, millised mõtlemise stereotüübid antud küsimuses eksisteerivad. Kui inimene arvab, et ebavõrdsus on väljendunud näiteks korterite jagamisel, siis on oluline teada, kas ta näeb ebavõrdsust veel milleski või seisab nimetatud üksiktunnus eraldi ega ole seotud teiste ebavõrdsuse sfääridega.

Et välja selgitada, millised on Eesti ühiskonna stereotüübid, kasutasime faktoranalüüsi (põhikomponentide analüüs) meetodit. Analüüsi tulemusel saab välja tuua 5 erinevat mõtlemise paradigmat (vt tabel nr 3).

I faktoris on ühendatud **võimuga** seotud atribuudid: palk, kõrgharidus, hea töökoht, karjäär ja seos võimuorganitega ning teadud juhtudel ka korteri saamise võimalus.

II faktor viitab eelkõige nõukogude süsteemi nõ **väljavalitute eelistele**, selle nõ premeerimise võimalustele, mida sai vaid piiratud kontingent inimesi: sõidud välismaale, korterivõimalus, preemiate saamine, suvila, maja soetamise võimalused.

III faktor käsitleb aga nõ **ühiskondliku positsiooni saavutamise võimalusi**: võimalus astuda kommunistlikku parteisse, osaleda ühiskondlike organisatsioonide töös ning olla valitud võimuorganitesse.

IV faktor koosneb ühest tunnusest: **võimalus kasutada emakeelt**.

V faktor on samuti ühe tunnuse keskne: **võimalus tarbida kultuuri**, näiteks raamatuid, teatrit, muuseumi jne.

Neljas ja viies faktor võivad paljudel juhtudel kokku langeda, kuid samas on need eristatavad erinevate sotsiaalsete gruppide hoiakutes.

Tabel 3. Kuidas formeeruvad hoiakud

	Faktorid				
	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor	5. faktor
Saada kõrget palka	,803	,273	,143	,252	,068
Saada kõrgharidus	,758	,063	,120	-,088	,432
Saada hea töökoht	,722	,375	,188	,329	-,019
Teha karjääri	,690	,327	,344	,258	-,146
Olla valitud võimuorganitesse	,540	,343	,492	,274	-,044
Sõita välismaale	,236	,817	,224	,034	,038
Saada korter	,526	,583	,183	,218	-,027
Saada preemiaid - aukirju, medaleid, diplomeid, jne	,203	,571	,133	,467	,117
Soetada maja, suvila	,502	,504	,206	,154	,209
Astuda kommunistlikusse parteisse	,056	,271	,827	,119	,054
Osaleda ühiskondlike organisatsioonide töös	,343	,075	,803	,087	,100
Kasutada emakeelt	,233	,141	,159	,875	,103
Võimalus tarbida kultuuri, näiteks raamatuid, teatrit, muuseumi, jne	,071	,074	,073	,116	,941

Faktoranalüüs võimaldas meil välja selgitada, millised suhtumiste paradigmad Eestil elanikkonnal eksisteerivad, kuid ei võimalda öelda, kui levinud on ühiskonnas tegelikult üks või teine mõtteviis, kui palju on teatud mõtlemise esindajaid.

Leidmaks vastust sellele küsimusele kasutasime klasteranalüüsi meetodit, mille aluseks võeti tunnuste skaala keskmine väärtus konkreetsetel vastajatel. Analüüsinud mitmeid klasteranalüüsi variante, osutus otstarbekaks välja tuua 5 põhilist klasterit.

Klastrid jagunesid suuruse järgi järgmiselt: esimesse tüüpi kuulub 5,9% kõigist küsitletutest, II klastrisse kuulub 12,9%, kolmandasse tüüpi 9,9%, neljandasse tüüpi 22,7% , viiendasse tüüpi 48,7% küsitletutest.

Järgnevas ülevaates nimetame klastreid tüüpideks, sest see termin iseloomustab paremini väljavõtukogumit, kuna käsitleme grupe kui tervikuid, võrreldes neid omavahel. Tüüp iseloomustab teatud iseomast käitumise, mõtlemise ühisosa, mis erineb teistest tüüpidest.

**Tabel 4. Mis sfäärides oli eestlastel/mitte-eestlastel eeliseid nõukogude ajal?
Tunnuste keskmine esinemissagedus klastrite kaupa**

	Klastrid (tüübid) Tunnuste esinemise keskmised skaalal 1 – eestlastel oli kergem, 7 mitte-eestlastel oli kergem				
Eelistused	1	2	3	4	5
Osaleda ühiskondlike organisatsioonide töös	3,51	5,18	3,22	4,62	4,03
Olla valitud võimuorganitesse	1,68	6,09	2,64	5,36	4,01
Teha karjääri	1,49	5,96	2,77	4,72	4,00
Saada kõrgharidus	2,37	4,76	3,64	4,23	4,02
Saada kõrget palka	1,56	5,54	2,86	4,38	3,99
Saada hea töökoht	1,34	5,97	2,64	4,55	4,01
Saada korter	2,29	6,39	3,54	5,43	4,18
Soetada maja, suvila	2,32	5,76	3,46	4,30	3,98
Sõita välismaale	2,80	5,73	3,48	5,06	4,04
Võimalus tarbida kultuuri, näiteks raamatuid, teatrit, muuseumi, jne	3,71	4,22	3,86	3,96	3,99
Kasutada emakeelt	3,51	6,09	4,04	4,99	4,22
Saada preemiaid - aukirju, medaleid, diplomeid, jne	3,37	5,37	3,78	4,45	4,01
Astuda kommunistlikusse parteisse	4,00	5,60	2,91	4,92	3,95

Esimesse tüüpi kuuluvad sajabrotsendiliselt muust rahvusest elanikud. Sellesse tüüpi kuuluvad inimesed on oma hinnangutes Teiste tüüpidega võrreldes kõige äärmuslikumad. Nende arvates on eestlased olnud eelisseisundis **majandusliku võimuga seotud sfäärides**. See tähendab, et väga paljude aspektide puhul on nad veendunud selles, et eelkõige eestlased olid nõukogude ajal eelistatud seisundis. Mitte ühegi teise tüübi puhul ei nähta eestlasi sedavõrd ülekaalukalt eelistatud seisus olevatena. Üheski teises tüübis ei ole sedavõrd palju Vene kodakondsusesse kuuluvaid inimesi ning määratlemata kodakondsusega isikuid ja ka EV kodakondseid, kes on saanud kodakondsuse naturalisatsiooni korras. Esimesse tüüpi kuulub kõige vähem sünijärgseid EV kodanikke. Nende hulgas on ka kõige rohkem neid, kes ei kavatsegi Eesti kodakondsust taotleda.

Esimesse tüüpi kuuluvate inimeste rahulolu integratsioonipoliitikaga on keskmine, ei erine oluliselt keskmistest hinnangutest, kuigi enim leidub neid, kes ei oska seda poliitikat hinnata ei heaks ega halvaks.

Mitte ühegi teise tüübi puhul ei leidu sedavõrd palju neid inimesi, kes arvavad, et ühiskond on lõhestunud (66%) või rahvuslikud grupid on üksteisest eraldunud (34%). Nad on teiste tüüpidega võrreldes kõige enam veendunud selles, et Eestis küllalt sageli diskrimineeritakse mingist rahvusest inimesi (70%).

Antud tüüpi kuulub enim üle 50 aastaseid inimesi (49%), samas kuni 29 aastaseid on kõige vähem.

I-sse tüüpi kuuluvad inimesed ei too selgelt välja integratsiooniga seotud probleemide hierarhiat. Nende jaoks on pea võrdselt olulised nii keele ja kultuuriga seonduvad probleemid, integratsiooni õiguslikud ja poliitilised aspektid kui ka sotsiaal-majanduslikud probleemid. Esimesse tüüpi kuuluvate inimeste majanduslik seis on oma olemuselt aga nõrkeskmine oma.

Nende seas on kõige rohkem neid, kes arvavad, et nõukogude ajal venelased ei olnud eestlaste ees eelistatud seisundis (88%).

Esimesse tüüpi kuuluvate inimeste kontaktid eestlastega on võrreldes Eesti taasiseseisvumisperioodiga muutunud harvemaks - 54%. See näitaja on teiste tüüpidega võrreldes kõige kõrgem. Samas on nende seas ka kõige vähem neid inimesi, kes ennustavad, et tulevikus kontaktid tihenevad.

Kõneldes venelaste käitumise mudelitest tulevikus, peavad nad kõige tähtsamaks vene keele ja kultuuri säilitamist ning kahe kogukonna vahelist harmoonilist koosseisusteerimist (32%), teisele kohale jääb koos eestlastega nende ühisprobleemide lahendamine, mis seisavad riigi ees (24%).

Teiste tüüpidega võrreldes leiame siin kõige sagedamini arvamust, et venelased peaksid ära sõitma oma kodumaale (12%), või teise radikaalse meetmena nad leiavad, et venelased peavad Eestis ellu viima venelaste enesemääramisõiguse (10%), või siis poliitiliselt organiseeruma, et kaitsta venelaste huve (10%).

Esimesse tüüpi kuuluvad inimesed on äärmiselt negatiivselt häälestatud EV mõningate seaduste suhtes nagu keeleseadus, kodakondsuse seadus, välismaalaste seadus ning põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. Vähemalt 3/4 antud tüüpi kuuluvatest inimestest hindavad neid seadusi negatiivselt. Kõige positiivsemalt suhtutakse kohalike omavalitsuste seadusesse.

Teine tüüp. Teise tüüpi kuulub 89% eestlasi ja 11% mitte-eestlasi. Tüüpi kuulub 52% mehi ja 48% naisi. Vanuselisel struktuurilt on tüübi koosseis keskmisele lähedane, ehkki üle 60 aastaseid inimesi selles tüübis on keskmisest rohkem. Tulenevalt tüübi rahvuslikust koosseisust on 90% vastajate kodukeeleks eesti keel, ülejäänute jaoks kas vene või mõni muu keel.

Selle tüübi inimeste seisukohad on paljuski vastandlikud esimese tüübile. Selles nähakse mitte-eestlaste tugevat eelistamist. Võib öelda, et antud tüüpi kuuluvad inimesed on oma seisukohtades omamoodi kõige radikaalsemad. Mitte-eestlaste eelistamist nähakse eelkõige **võimu sfäärides**, millele lisandub veel üks oluline aspekt: korteri saamise eelis. Nende inimeste materiaalne olukord on keskmine. Teiste tüüpidega võrreldes kuulub siia kõige rohkem EV sünnijärgseid kodanikke (96%).

Analüüsinud rahvuslike gruppide seisundit Eestis, on 62% vastanutest kindlad, et rahvuslikud grupid on eraldunud. Teise tüüpi kuuluvate inimeste seas on võrreldes ülejäänud tüüpidega enim neid, kes leiavad, et rahvuslikud grupid on võrdõiguslikud (20%).

Teise tüüpi kuuluvatest inimestest vaid 7% arvab, et Eestis leiab aset diskrimineerimist rahvuslikul pinnal. See on teiste tüüpidega võrreldes väikseim näitaja. Teise tüüpi kuuluvate inimeste jaoks on integratsiooni probleemid eelkõige seotud keelega ja kultuuriga (59%). Sellesse tüüpi kuuluvad respondendid näevad kõige vähem probleeme integratsiooni juriidilistes, õiguslikes ning sotsiaalmajanduslikes valdkondades.

Kui esimesse tüüpi kuuluvate inimeste puhul kõige rohkem eitati seda, et venelastel oleksid olnud nõukogude ajal teatud eeliseid, siis teise tüüpi kuuluvad inimesed on teiste tüüpidega enim veendunud selles, et mitte-eestlased olid kindlasti eelistatumas seisundis eestlastega võrreldes (57%). Vaid 2% leidis, et seda polnud.

Teise tüüpi kuuluvate inimeste hoiakud EV seadustesse on valdavalt positiivsed või neutraalsed.

Hinnates põhjusi, miks on Eestis avalikus sektoris juhtivatel kohtadel palju eestlasi, toovad teise tüüpi kuuluvad inimesed esmajärgulisena välja eestlaste õigusliku staatuse (36%), riigikeele oskuse (21%), aktiivsuse ja ettevõtlikkuse (16%). Teiste tüüpidega võrreldes esineb siin kõige vähem viitamist rahvuslikule põhjusele (8%).

Kontaktide sageduse poolest mitte-eestlastega võrreldes vabariigi keskmisega, antud tüüpi kuuluvad inimesed ei erine. Teise tüüpi kuuluvad inimesed prognoosivad, et nende kontaktid mitte-eestlastega muutuvad pisut sagedasemaks.

Kolmas tüüp. Tegu on valdavalt mitte-eestlaste tüübiga. Neid on 96%, eestlasi 4%. Rahvuslik kuuluvus määratleb ka koduse keele. Antud tüüpi kuuluvate inimeste seisukohad rahvuste eelistest nõukogude ajal on lähedased I tüüpi kuuluvate inimeste arvamustega, kuid nad ei ole sedavõrd resoluutsed, vaid on nõ pehmemad. Vaid ühes valdkonnas on nad ka esimesest tüübist resoluutsemad, arvates, et eestlastel oli eelis kommunistlikkuse parteisse astumisel mitte-eestlaste ees.

Antud tüübi esindajad on majanduslikult keskmisega võrreldes pisut paremas olukorras.

Kodakondsuse aspektist on selle tüübi struktuur praktiliselt sarnane esimese tüübi omaga.

Sellesse tüüpi kuulub kõige rohkem mehi (60%). Üheski teises tüübis ei ole sedavõrd palju 30-39 aastaseid inimesi kui antud tüübis. Samas on selles tüübis noorte 15-29 aastaste inimeste osatähtsus väikseim. Seega on tegu tüübiga, kuhu kuuluvad eelkõige keskealised ning vanemad inimesed.

Hinnang integratsioonipoliitikale on keskmisega võrreldes mõnevõrra negatiivsem.

Hinnangud Eesti ühiskonnale jagunevad praktiliselt võrdselt kahe iseloomustuse vahel: ühiskond on lõhestunud või rahvuslikud grupid on üksteisest eraldunud. Hinnang sellele, kuivõrd

Eestis diskrimineeritakse inimesi rahvusliku tunnuse alusel, on sarnane esimesele grupile, kuid on siiski mõnevõrra pehmem.

Kõneldes integratsiooni probleemidest, peavad kolmandasse tüüpi kuuluvad inimesed peamiseks eelkõige selle poliitilisi ja õiguslikke aspekte. See aspekt ei ole ühegi teise tüübi puhul sedavõrd reljeefselt välja toodud.

Sarnaselt esimese tüübi respondentidega eitavad ka kolmandasse tüüpi kuulujad venelaste eelistatud seisundit nõukogudeaegses Eestis, kuigi mitte nii kindlalt kui esimese tüübi esindajad (võrdle – esimene tüüp – 87%, kolmas tüüp – 65%).

Kolmanda tüübi esindajad hindavad uuringus nimetatud Eesti seadusi valdavalt negatiivselt. Avalikus sektoris eestlaste domineerimise põhjusi näevad need inimesed vaid paaris aspektis: rahvus (55%) ja sidemed ja tutvused (17%). Mitte üheski teises tüübis ei ole neid aspekte sedavõrd palju välja toodud. Õiguslikku staatust ehk kodakondsuse olemasolu kui eestlaste domineerimise põhjust võimustruktuurides peab vaid 7% kolmanda grupi inimestest (ehk kordades vähem kui teistes tüüpides).

Mitte üheski teises tüübis ei ole sedavõrd palju neid inimesi, kes prognoosivad, et nende kontaktid eestlastega tulevikus ei muutu.

Mis puutub venelaste soovitatavasse käitumisstrateegiasse, siis on see tüüp orienteeritud suuresti adaptatsioonimudelile, nad peavad oluliseks eelkõige seda, et venelased oleksid Eesti riigile lojaalsed, austama eestlaste õigust juhtida riiki (28%), koos eestlastega riigi ees seisvate probleeme lahendama (25%), lugu pidama eesti kultuurist ja keelest ja panema lapsed eesti koolidesse/ (23%).

Neljas ja viies tüüp on oma koosseisult paljurahvuselised.

Neljandas tüübis on 75% eestlasi ning 25% muust rahvusest inimesi. Mehed moodustavad tüübist 46%, naised 54%. Keskmisega võrreldes kuulub tüüpi keskmisest veidi rohkem vanemaid inimesi.

Selle tüübi esindajad on kõige rohkem veendunud selles, et mitte-eestlastel olid väga tugevad eelised eestlaste ees just tollal oluliste hüvedele juurdepääsul (näiteks auto saamine), välismaale sõit ja võimuorganitesse valimisel ning kommunistlikku parteisse astumisel. Kõigis muudes aspektides on selle tüübi esindajad nõrkesel arvamusel. See tähendab, et ei nähta rahvuslikul pinnal mingeid tugevamaid eelistusi.

Materiaalses mõttes kujutab neljanda tüübi inimesed nõrkesel keskmikku. Kui kõrvale jätta teine tüüp, siis siin leiab kõige vähem määratlemata kodakondsusega inimesi. Võrreldes nõrkesel eestlaste tüübiga (II tüüp) kuulub neljandasse tüüpi märksa rohkem erineva kodakondsusstaatusga inimesi. Sellesse tüüpi kuuluvatest inimestest, kellel ei ole praegu EV kodakondsust, on kõige vähem neid inimesi, kes ei kavatse Eesti kodakondsust taotleda.

Rohkem kui 2/3 tüüpi kuuluvatest inimestest arvab Eesti ühiskonda iseloomustades, et rahvuslikud grupid on üksteisest eraldunud. Hinnang Eesti integratsioonipoliitikale on nõrkesel keskmine.

II tüübiga võrreldes on neljanda tüübi esindajad pisut enam Eesti integratsioonipoliitikaga rahul ning nad leiavad mõnevõrra sagedamini, et Eestis leiab aset rahvuslikul pinnal diskrimineerimist.

Sarnaselt II-le tüübile leitakse, et peamised integratsiooniprobleemid on seotud keele ja kultuurilise aspektiga, kuid nad rõhutavad märksa enam probleemi poliitilist ning juriidilist as-

pekti. II tüübiga võrreldes on siin 2,5 korda vähem neid inimesi, kes leiavad, et nõukogude ajal leidis aset venelaste eelistamine eestlaste ees.

Suhtumine vaadeldavatesse seadustesse on mõõdukalt positiivne.

Neljandasse tüüpi kuuluvate inimeste hulgas võrreldes teiste tüüpidega leidub kõige enam neid, kes on Eesti taasiseseisvumisperioodiga võrreldes hakanud teisest rahvusest inimesetega rohkem suhtlema (24%). Nad on ka tuleviku suhtes küllaltki optimistlikud, et suhtlemine tiheneb veelgi.

Viies tüüp. See on arvuviselt kõige suurem tüüp. Siia kuulub 64% mitte-eestlasi ja 36% eestlasi, 46% mehi ning 54% naisi.

Vaadeldud viiest tüübist on viiendasse tüüpi kuuluvad inimesed kõige nooremad. Üheski teises tüübis ei ole sedavõrd palju 15-29 aastaseid noori. Teiste tüüpidega võrreldes on nad suhteliselt jõukamad. Arvestades tüübi rahvuslikku koosseisu, kuulub sellesse rohkem sünnijärgseid EV kodanikke.

Nad hindavad peaaegu kõige kõrgemini Eesti integratsioonipoliitikat. Nende iseloomustus Eesti ühiskonnale on praktiliselt sama kui neljanda tüübi inimestel, nad on lähemal nõ eestlaste nägemusele.

Nad on rahvusliku diskrimineerimise aspektist mõnevõrra kriitilisemad kui neljanda tüübi inimesed. Kui neljandas tüübis arvatakse, et rahvuslikul pinnal diskrimineerimist esineb vähe või seda pole pea üldse, siis viienda tüübi esindajad mõnavad, et pigem toimub seda küllaltki sageli.

Kui neljanda tüübi inimesed nägid integratsiooni probleemides eelkõige keelelist, kultuurilist aspekti, siis viienda tüübi esindajad rõhutavad enam sotsiaal-majanduslikku probleematikat. Kuid ka seda mitte väljapaistvalt tugevalt.

Viiendas tüübis on teiste tüüpidega võrreldes enim neid, kes ei oska anda hinnangut sellele, kas nõukogude ajal olid venelastel eelised eestlaste ees. See seletub eelkõige sellega, et tüüpi kuuluvatest inimestest on päris suur hulk noori, kes Eesti taasiseseisvumiseelset minevikku ise pole kogenud. Suhtumine vaadeldavatesse EV seadustesse on pigem kergelt negatiivne.

Eestlaste domineerivat osa avalikus sektoris seletatakse viiendas tüübis eelkõige rahvusega (36%), õigusliku staatusega (24%) ja riigikeele oskusega (20%).

Tüüpi kuuluvad inimesed ei paku venelaste probleemide lahendamiseks ühest lahendust. Pakutud stsenaariumidest kerkib esile soov, et eestlased koos venelastega lahendaksid riigi ees seisvad ülesanded (34%). Arvestades tüübi rahvuslikku koosseisu, on päris suur nende inimeste arv, kes leiavad, et venelased peaksid olema lojaalsed (19%) ja austama eesti keelt ja kultuuri (14%).

Kokkuvõtteks

Üsna laialt levinud stereotüübi kohaselt kui võrreldakse rahvussuhteid nõukogudeaegses Eestis praeguse olukorraga, kinnitatakse, et tollal inimesed suhtlesid omavahel vabalt, oldi naabrid, käidi üksteise juures külas ja et polnud rahvusprobleeme. Sotsioloogilised uuringud näitavad tõepoolest, et varem oli suhtlus erinevate rahvuste vahel sagedasem kui praegu. Kuid see ei tähenda veel, et erinevate rahvuste vahel poleks tollal olnud erinevaid arusaamu rahvuste staatus-

likust seisundist Eestis. See on väga keerukas, mitmekülgne probleem. Meie ülesandeks oli selgitada, kas ja kui võrd tollased erinevad arusaamad mõjutavad tänapäevaseid seisukohti.

Andmete analüüs näitas väga selgelt, et eestlased ja mitte-eestlased hindavad vastandlikult seda, kas venelased olid nõukogude ajal võrreldes eestlastega eelistatud positsioonis. Väga oluline on märkida, et eestlaste seas vanuse tunnusel ei ole määravat hoiakuid diferentseerivat mõju. See tähendab, et üldine hoiak venelaste staatuse suhtes on ühesugune erinevates vanusegruppides ning see ei ole mõjutatud aktuaalsetest arengutest tänapäevases Eestis ühiskonnas. Mitte-eestlaste puhul aga omab vanuse tunnus väga suurt rolli. Mida noorema inimesega on tegu, seda enam erineb nende seisukoht vanemate inimeste omast. Kas nõukogude ajal toimus venelaste teatud eelistamine või ei, ei oska suur osa neist oma nooruse tõttu sellele küsimusele vastata. Seega eestlaste seas elavad rahvuste staatust määratlevad hoiakud märksa tugevamalt kui mitte-eestlastel.

Analüüsinud aga eestlaste või mitte-eestlaste eelistamist valdkonniti, võib öelda, et põhiosa elanikest ei jaga jäiku hinnanguid, see tähendab, et mööndes rahvuslikku eelistamist ühes või teises sfääris, ei loo need hinnangud üldiselt jagatud arusaama üheselt mõistetavast rahvuslikust eelistamisest. See puudutab eelkõige nooremaid inimesi, kuid ka teisi, ehkki mõnevõrra vähemal määral. Need, kes nägid teatud eeliseid ühel või teisel rahvusgrupil, piirduvad vaid teatud hüvede nagu korteri, hea töökoha saamise, karjääri võimaluste ja võimuorganitesse valimisenimisega. Need on peamised valdkonnad, kus erinevad rahvusgrupid näevad üksteist erinevates rollides. Tegu on riigi poolt jagatud hüvedega ning erinevad rahvusgrupid tõlgendavad sotsiaalse õigluse printsiibist lähtudes neid aspekte erinevalt. Tegelikult peegeldavad need suures osas tollase vaese ühiskonna probleeme, selle ühiskonna oma, mis oli nõ hüvede jagaja rollis. Andmete analüüs näitas päris selgelt, et arusaamad nõukogude ühiskonnas kujundatud rahvuste staatusest diferentseerivad väga selgelt ka tänaseid arusaamu rahvussuhetest, integratsioonipoliitikast, selle probleemidest. Noorem põlvkond käsitleb rahvussuhteid vastavalt uuele sotsiaalsele kontekstile, mistõttu nende hoiakud on Eesti integratsioonipoliitikale mitmekülgsemad, vabamad minevikulisest kogemusest.

MITMIKKODAKONDSUS JA ENESEMÄÄRATLUS EESTI ÜHISKONNAS

Klara Hallik

1. Sissejuhatus

Kõige üldisemalt tähistab kodakondsus isiku antud ühiskonda kuulumist ja selle kuuluvuse ametlikku tunnistamist ning isiku ühe või teistsugust samastumist konkreetse ühiskonnaga. Tänapäeval mõistetakse kodakondsust indiviidi ja ühiskonna suhete keerulise süsteemina, mis hõlmab kõrvuti oma algse, poliitilise kuuluvusega samuti ühiskonna terviksüsteemi kuulumist ning sellega kaasnevaid õigusi ja kohustusi. Kodakondsus hõlmab mitmekülgeid, vastastikusele sõltuvusele, mõlemapoolsele õiguste ja kohustuste tasakaalule rajanevaid suhteid riigi ja indiviidi vahel, ning need on inimese eneseteostuse eelduseks avalikus elus.

Kuivõrd konkreetse ühiskonna piirid kehtestuvad riigi vahendusel, on just kodakondsuse institutsioon see, mis kujundab indiviidi ühiskonda kuuluvuse elik „liikmelisuse“ tuuma. Riigi kodakondsuspoliitika sätestab, kes võivad olla tema kodanikud ning selle, kas kodanikustaatusel tulenevad õigused on kõigi jaoks vääramatult võrdsed või tehakse vahet eri kodanike vahel mingil muul, näiteks etnilise või usukuuluvuse alusel. Ning lõpuks kaasneb kodakondsusega teatud hulk kohustusi, mis peab tagama minimaalse riigi ja indiviidi vahelise sidususe.

Isiku kodanikuks olemise „määr“ sõltub sellest, kuidas ta allutab end seadustele oma osaluse kaudu neis valdkondades ja tegevustes, kus tal on vaba „omavalitsusliku“ toimimise õigused.¹ Kui kodanikul pole niisugust vaba ja autonoomse valiku võimalust, on ta pelgalt „alluv“, mitte vaba kodanik ning ühiskonna avalik ruum pole enam kõigile võrdselt kättesaadav, see võib olla kas segmenteeritud erinevat õiguste määra omavate gruppide vahel või monopoliseeritud domineeriva grupi poolt. Just avaliku sfääri võrdse kättesaadavuse probleem on selleks taustprobleemiks, mis pälvib demokraatia teoorias viimasel ajal suurt tähelepanu. Selleks on mitmeid põhjusi. Ühelt poolt on see tingitud kiiretest ühiskondlikest nn postmodernistlikest muutustest, millele ühiskond reageerib partikulaarsete huvide ja elustrateegiade kujunemisega. Selle tulemusel tugevnevad osaidentiteedid, mis vaidlustavad seniseid ühiskonna ühtekuuluvuse mehhanisme ja kriteeriume, ning „suur ühiskond“ on taolist pluralismi üha enam aktsepteerimas inimõiguste ja võrdse kohtlemise printsiipidest lähtudes. Teiseks allikaks on rahvusriigi paradigma muutused elanikkonna etnilise kirevuse kasvu tõttu. Kuidas sobitada rahvusriigi ühel kultuuril ja keelel põhinevat avalikku sfääri ühiskonna mitmekultuurilise iseloomuga, see küsimus on aktuaalne enamikes Euroopa riikides ning suurel määral seotud kodakondsuse kontseptsiooni ja poliitikaga.

Rahvusriigi kodakondsuse kultuuriline sisu ja identiteet tugineb jätkuvalt põhivoolu ühiskonna kultuurile ja keelele ning selle kandjate nn ajaloolisele õigusele. Samas, tagamaks

¹ J. Tully, „The Challenge of Reimagining of Citizenship and Belonging in Multicultural Society“, in C. McKinnan and I. Hampsher-Monk (eds.) *Demands of Citizenship*, London, 2000, lk. 215.

oma uusvähemuste võrdset kohtlemist, on suur osa riigi poolt garanteeritavatest sotsiaalsetest hüvedest tehtud kättesaadavaks ka mittekodanikele. Taolist pluralismi väljendavad kodakondsuse teoorias sellised kategooriad kui „sotsiaalne kodakondsus”, „kultuuriline kodakondsus” või elamisloa alusel kujunev õiguslik side riigi ja mittekodaniku vahel (*denizenship*). „Kultuurilise kodakondsuse” versioon haakub eri rahvusgruppide õiguse tunnustamisega säilitada ja arendada oma kultuuri ilma kohustuseta assimileeruda põhivoolu kultuuriga. Rahvusriikliku „täiskodakondsuse” puhul tähistavad nimetatud lisandused nn tihedat e sügavat kodakondsust, riigi ja isiku vastastikust tasakaalustatud sõltuvust teineteisest ning seda, et kodanike õigused ja vaba toimimise võimalused kõigis ühiskonnaelu valdkondades kaasnevad riikkodakondsusele vääramatult. Teistel juhtudel, kui uusvähemused ei omanda asukohamaa kodakondsust mistahes põhjustel (näiteks soovimatuse tõttu omandada asukohamaa keelt, naturalisatsiooni kitsenduste tõttu või soovimatuse tõttu loobuda päritoluriigi kodakondsusest), asendavad teised kodakondsuslaadsed staatused „täiemahulise” kodakondsuse puudumist. Kas niisugune asendus korvab juriidilise kodakondsusega kaasneva osaduse puudumist avalikus sfääris ehk ühiskonna üldistes ja ühistes asjades, on iseküsimus. Viimase aja kriitilised arengud mitmel pool Euroopas, nii enamuse kui vähemuse poolse eksklusiivse ja agressiivse rahvusluse puhangud viitavad pigem sellele, et suurte elanike rühmade mittekaasatus ühiskonna üldistesse asjadesse süvendab eraldusjooni ja vastasseise, mida ei leevenda ka riigi heategevuslikud sotsiaalsed paketid.

Kodanikuidentiteedi keskmes on üldised huvid, mis ühendavad kõiki antud ühiskonna liikmeid sõltumata nende erinevustest. Selle ühise „liikmelisusega” samastatakse end kõige tihedamalt koos toimides just avalikus sfääris, kus toimub dialoog selle üle, kes ja kuidas teostab poliitilist võimu ja kuidas mõistetakse ühist hüve.²

Eesti on mitmik kodakondsusega ühiskond, kus kõrvuti riigi kodanikega on osa selle alalistest elanikest välismaalased, valdavalt Venemaa kodakondsed ning kodakondsuseta isikud. Olukord, kus riigis on püsiv arvukas kodakondsuseta isikute ja Venemaa kodanike rühm, tingib kodaniku institutsiooni erosiooni. Ühed kodanikud on täieõiguslikud, teiste õigused piirduvad võimalusega valida „päris kodanikke” kohalikku omavalitsusse, kolmandatel on lisaks sellele õigus kaasa rääkida naaberriigi poliitikas, ehk tegemist on selle rühma (valdavalt Venemaa kodanike) segmenteeritud topeltkodakondsusega. Nagu mitmest integratsiooni- ja rahvussuhete alasest uuringust nähtub, on eri kodakondsused tundlikud ka inimeste sotsiaalse staatuse suhtes. Käesolevas kirjutises analüüsitav rühm eri kodakondsuste lõikes esindab üldjoontes neid staatuselisi erisusi.

² Ibid, lk. 214.

Tabel 1. Valimi sotsiaal-demograafiline iseloomustus kodakondsuse lõikes %

Demograafilised ja sotsiaalsed tunnused		Sünnijärgne EV kodanik N=378 54%	Naturaliseeritud EV kodanik N= 123 18%	Venemaa jt riikide kodanikud N= 99 14%	Kodakondsuseta N=100 15%
Rahvus	eestlased muu rahvus	85% 15%	2% eestlane 81% venelane	69 % venel. 18% ukrainl.	76% venel. 14% ukrainl.
Kodune keel	eesti vene	85 14	3 95	99	91
Haridus	esimene aste teine aste kolmas aste	13 57 30	4 50 46	0,5 69 28	9 80 12
Vanus	15- 29 30- 49 50 -74	37 28 35	33 45 22	11 34 55	19 45 36
Põhitegevus	- juhid, spets. - ettevõtjad - teen., töölised - õppurid -mitteaktiivsed	26 6 21 17 20	32 4 20 11 9	17 5 39 5 31	11 5 53 11 18
Ainelise olukorra hinnang	- kindlustatud - tuleb toime - vaene	48 43 7	64 30 3	49 46 5	40 52 5
Integratsioonipoliitikaga rahulolu	- rahul - neutraalne - ei ole rahul - raske öelda	31 30 28 11	34 39 21 6	20 37 42 1	15 37 43 5

Käesolevas kirjutises antakse ülevaade tallinlaste hinnanguist ja arvamustest avalike institutsioonide toimimise kohta ainult kodakondsuse lõikes. Indiviidi identiteedi seisukohalt on kodakondsus kõige universaalsem ja samas ka abstraktsem kollektiivse samastumise viis, mis mitte ei välista vaid pigem eeldab mitmuslikke identiteete. Seetõttu on eeldatav, et eri kodakondsuste sotsiaalse ja demograafilise iseloomu erisused avaldavad teatud mõju uuritavatele hinnangutele ja suhtumistele. Samas on ilmne, et eri kodakondsuste erinev „täituvus“ rahvuse järgi aitab mõista, mil määral kumbki neist tegureist, rahvus või kodakondsus võiks mõjutada hinnanguid Eesti õiguslikule ruumile ja rahvussuhetele.

Eesti uskodanikud elik need, kes on saanud kodanikeks naturalisatsiooni teel, esindavad sotsiaalselt ja majanduslikult edukat ja hästi toimetulevat tallinlaste osa. Nende seas on enim aktiivses tööeas ja kõrgema haridustasemega inimesi ning nende sotsiaalne staatus ja rahulolu oma ainelise olukorraga, samuti integratsioonipoliitikaga on sellele vastav.

Venemaa kodanikud eristuvad teistest rühmadest selgelt oma ealise struktuuri poolest, vanemaealiste ning nende osakaal, kes on juba väljas tööturul, on kõrgeim, samuti on selle rühma tööalases rakenduses keskmisest enam töölisi. Teistest ebasoodsam sotsiaalne positsioon iseloomustab kodakondsuseta isikud, kellest pooled on töölised ja teenindussfääri töötajad ning kelle seas kolmanda astme haridusega ning juhtide ja spetsialistide osa on väiksem.

2. Kas kodakondsuseta isiku staatus on püsiv?

Kodakondsuseta inimeste kiirem naturaliseerimine on kuulutatud üheks praegu toimiva riikliku integratsiooniprogrammi prioriteediks. Tõsi, alles viimasel ajal on valitsus võtnud konkreetseid samme kodakondsuseta isikutele riigikeele ja seaduste õpetamise rahastamiseks ja organisatsiooniliseks toetamiseks. Neid meetmeid on nii vene poliitikud kui avalikkus, aga samuti Euroopa mitmed institutsioonid nõudnud või soovitanud juba kümnekonna aasta kestel. Nüüd, kui suur osa mittekodanikest on kuigivõrd juba kohanenud oma olukorraga või kaotanud võimalused oma tööalase ja ühiskondliku positsiooni parandamiseks, ei pruugi kodakondsuse saamise soodsamad võimalused enam efektiivselt toimida. Pealeselle on alust arvata, et teatud osa kodakondsuseta elanikest, eriti need, kes on siin sündinud ja kogu elu elanud, peab siiani naturalisatsiooni eksamite sooritamise nõudeid ebaõiglasteks ega võta kogu protseduuri ette protesti märgiks. Integratsiooni monitooringute andmeil kuulub kodakondsuse seadus esimese-teisena nende hulka, mida venekeelne elanikkond hindab kõige ebaõiglasemaks. 2005.a integratsiooni üldmonitooringu andmeil peab 60% eestlasi seadust „normaalseks” ja rahvusvahelistele standartidele vastavaks, samas kui üle 70% mitte-eestlasi peab seda liiga karmiks ja inimõigusi ahistavaks.³ Võib oletada samuti, et EL hiljutine otsus liikumisvabaduse ja töötamise õiguse laiendamisest pikaajalistele alalistele elanikele nende kodakondsusest sõltumata, võib samuti vähendada Eesti kodakondsuse taotlemise motivatsiooni. Senised küsitlused näitavad siiski, et kodakondsusetust ei peeta alaliseks ja soovitavaks ning oma õigusliku suhte normaliseerimist kodakondsuse kaudu tahab tegelikult enamus mittekodanikest ja teatud osa ka Venemaa kodanikest. Peamiseks takistuseks on eesti keele mittevaldamine ning materiaalsed raskused kursuste eest tasumisel, kuid ka see, et väljaspool eksaminõuete täitmist tullaakse toime ilma eesti keelt oskamata. Käesoleva küsitluse andmed on toodud alljärgnevas tabelis.

Tabel 2. Kodakondsuse taotlemise kavatsus %

Eesti kodakondsust	Kodakondsuseta isik N = 100	Vene jt kodanik N= 99
- taotlenud	11	4
- kavatseb	35	14
- ei kavatse	39	78
- Venemaa kk	13	...

Mitmikkodakondsus ja sellest tulenev õiguspoliitiline määramatus on kogu venelaskonda puudutav probleem, ning teravalt tunnetatav ka mitte-eestlastest Eesti kodanike poolt. Selle kinnituseks järgmised andmed integratsiooni peaprobleemidest, kui oluliseks neid peavad eri kodakondsusega tallinlased.

³ K.Hallik, "Kodakondsus ja poliitiline kaasatus" // *Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 Aruanne*, Tallinn, 2005, lk. 60-61.

Tabel 3. Integratsiooni valdkondade olulisus %**Küsimus: „...milles seisnevad integratsiooni kõige olulisemad probleemid?“**

Valdkond	Vastaja kodakondsus				Rahvus	
	sünnijärgne EV kodanik	naturaliseeritud EV kodanik	Vene/muu	kodakondsuseta	Eestlane	muu
Keel/kultuur	47	29	17	27	50	26
Õiguspoliitilised	21	27	48	36	18	36
Sotsiaalmajanduslikud	26	41	29	32	26	34
Raske öelda	6	3	5	5	6	4

Tallinlaste nägemus integratsiooni põhiprobleemidest on sarnane kogu Eesti elanike vaadetega, ning muutusi pole toimunud ka võrreldes tallinlaste eelmise uuringuga (2001). Eestlased peavad integratsiooni põhivaldkonnaks keele ja kultuurisuhteid, mõistes selle all tegelikult eesti keele omandamist, venelaste jaoks on esmatähtsad õigusliku staatuse ja sotsiaalmajanduslikud probleemid ning neile järgneb rahvuste keeleline ja kultuuriline lähenemine. Vaatamata sellele, et mõlemad rahvusrühmad näevad integratsiooni kompleksse ja mitmetahulise protsessina, annab kaks korda enam eestlasi kui venelasi eelistuse keelelis-kultuurilisele integratsioonile, ning vastupidi, õiguslik-poliitilist integratsiooni tähtsustavad nad kaks korda vähem kui venelased. Kaudselt väljendavad need tulemused seda, et eestlaste nägemus integreeritud ühiskonnast keskendub keelelisele üksusele, venelased soovivad aga, et neid aktsepteeritaks kodanikena ilma keelelise adaptatsiooni kohustuseta.

3. Enesemääratlusest õiguslikus ja poliitilises ruumis

Kuna eestlased ja rahvusvähemuste esindajad näevad integratsiooni kriteeriume erinevalt, on oluline teada, kuidas kumbki osapool tunnetab nn suurt ühiskonda ehk avalikku sfääri, kus nad toimivad ja omavahel suhtlevad. Eri rahvusi lähendab põhimõtteliselt niisugune keskkond, kus kõigi jaoks kehtivad ühesugused reeglid ja nõudmised, õigused ja kohustused. Demokraatlikus ja integratsioonirežiimis toimivas ühiskonnas peaksid need valdkonnad olema etniliselt piisavalt neutraalsed nii selles mõttes, et siin pole etnilist eristamist, kui ka selles mõttes, et indiviidid aduvad seda võrdselt avatuna kõigi jaoks. Käesolevas ülevaates testitakse avaliku õigusruumi „neutraalsust” respondentide hinnangute põhjal vähemuste seisundit enim mõjutavatele seadustele ning „avatust” nende hinnangute alusel, kuidas adutakse enda kohtlemist ametiasutustes ning kui kättesaadavaks peetakse poliitilises võimuses osalemist.

Tabel 4. Vähemuspoliitikat reguleerivate seaduste hinnang %

Küsimus: „Kuidas te suhtute järgmistesse Eestis vastuvõetud seadustesse, kas positiivselt või negatiivselt?“ Tabelis on toodud andmed dominantskoorina, positiivsete ja negatiivsete hinnangute summana.

Seadused	Vastaja kodakondsus				Rahvus	
	Sünnijärgne EV kodanik	Naturaliseeritud EV kodanik	Vene/muu kodanik	Kodakondsuseta isik	Eestlane	Muu rahvus
Riigikogu valimise seadus	34	2	-26	-26	27	-11
Omaavalitsuse valimise seadus	39	36	21	25	26	31
Keeleseadus	53	-46	-67	-56	66	-52
Kodakondsuse seadus	47	-46	-55	-56	58	-47
Välismaalaste seadus	37	-25	-47	-53	44	-33
Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus	31	-47	-48	-44	38	-41

Toodud andmed ei näita mõistagi konkreetsete seaduste tundmist, küll aga üldisi hoiakuid. Riigi õigusruumis määratlevad end erinevalt eestlased/sünnijärgsed kodanikud ja teised rahvused, olenemata kodakondsusest. Kaks kõige konfliktsemat, keele ja kodakondsuse seadus, eriti esimene, loob eestlaste jaoks garantiid ja eelised, muukeelsete jaoks ikka veel pingeid ja kohustusi. Praktiliselt kõiki seadusi, milles aimatakse ebavõrdse kohtlemise ohtu, hinnatakse negatiivselt. Hinnanguid mõjutab kindlasti ka momendi eripära. On arusaadav, et näiteks põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse negatiivse hinnangu tagamaad ei sõltu ainult seaduse põhiolomusest vaid 2007.a kavandatud üleminekust kakskeelsele õppele venekeelses gümnaasiumis. See on nähtav võrdlusest 2001.a, kui valitsus ilmutas kõhklust seaduse rakendamise tähtsaja ja ulatuse suhtes, mis andis venelastele lootust, et riik annab järele ega rakenda seadust täiel määral. Võrreldes eelmise küsitluse andmetega, on selle seaduse eitavate hinnangute ülekaal positiivsete üle suurenenud 62% (naturaliseeritud kodanike rühmas) ja 33% võrra kodakondsuseta respondentide seas.

Võrreldes 2001.a uuringuga on venekeelse kooskonna dispositsioon jäänud samaks, õigusruumi tajutakse jätkuvalt konfliktseks ja ebaõiglasena.⁴ Samas äratub tähelepanu see, et negatiivne suhtumine keeleseadusse on suurenenud, vaatamata nähtavatele positiivsetele muutustele pealinna keelesituatsioonis ja eesti keele oskuse paranemisele. Võib eeldada, et eestlaste üldine teadmine, et venelastele esitatakse eesti keele oskuse nõudeid, soodustab keeleseaduse positiivseks hindamist, süüvimata sellesse, milliseid raskusi ta tekitab keele mittevaldajale. Kodakondsuse lõikes tunnevad kodakondsuseta isikud end olevat õigusruumi ääremaal, ning suhtumine seadustesse on valdavalt negatiivne. Küsitavusi tekitab aga naturalisatsiooni korras

⁴ K. Hallik "Integratsiooni soodustavad ja takistavad tegurid" // A. Semjonov (toim.) *Integratsioon Tallinnas 2001 Sotsioloogilise uuringu andmete analüüs*, Tallinn, 2002, lk. 82.

kodakondsuse saanute negatiivse suhtumise suurenemine võrreldes 2001. a andmetega, keeleseadusse (34% võrra) ja kodakondsuse seadustesse (31% võrra). See tulemus võib kaudselt anda märku sellest, et uskokodanikud ei tunne end võrdselt kohelduna vaatamata sellele, et formaalselt on neil selleks seaduslik õigus. Kohalikel valimistel osalemine on ainus uuringus nimetatud valdkond, kus mitte-eestlased ja mittekodanikud pole autsaideri vaid kaasaraäkija rollis, ning see annab ka ülekaalukalt positiivse hinnangu vastavale seadusele.

Tavakodaniku jaoks pole seaduse konkreetset sätet igapäevase käitumise juhendid, vaid nad loovad üldise õigusliku keskkonna, mis kas annab või ei anna kindlustunnet ühiskonnas toimimiseks. Kaasa arvatud sellegi, kas on tingimata vajalik seadust tunda või ei. Õigusriigis on seadus nii ühiselu korrastaja kui ka kodaniku abistaja ja õiguste tagaja, millele kodanik vastab lojaalsusega. Ülaltoodud, valdavalt negatiivsed hinnangud vähemuste õigusi ja kohustusi reguleerivatele seadustele kõnelevad sellest, et Eesti õigusruumi tajutakse konfliktisena ja survevahendina. Eelkõige kodakondsuseta isikud ja välismaalastest alalised elanikud tunnetavad end selles keskkonnas marginaalidena, kelle jaoks on seadustel peaaesjalikult õigusi piirav tähendus.

Demokraatliku, ühe kultuurilise dominandiga riigis ühiskondliku sidususe tagamise strateegiate valikul on vajalikud pingutused, mille tulemusel välditaks eri kultuuridesse kuuluvate rühmade, sealhulgas ka keelekuuluvuse piiride ühtimist sotsiaalsete ja poliitiliste kooskondade eralduspiiridega. Selleks on vajalik järgida kahte põhimõtet: esiteks luua vajalik mentaalne keskkond kultuuripluralismi aktsepteerimiseks ja arenguks, ning teiseks – individuaalsel tasandil, ühiskonna „horisontaalsetes” seostes ja kõigis avalikes struktuurides peab olema tagatud kõigi (linna)kodanike osalemine, ilma kultuuri/keelega kooskonna piire järgimata.

Midagi näib olevat korrast ära meie seaduste keelepruugi ja asjaajamise kultuuriga. Enam kui viiendik küsitlenuist on pidevalt hädas sellega, et oma asju ametiasutustes ajades ollakse raskustes seaduste keerulisuse pärast, vaid 1/4 saab neist raskustest vabalt üle. Asjaajamise kord ja suur ajakulu vaevab pidevalt 1/4 küsitlenuist, vaid 1/5 saab probleemideta hakkama. Selle üldise häda kõrval on kaebused ametnike ebakompetentsuse ja hoolimatuse suhtes tagasihoidlikud, kuigi pea pooled avalike teenuste kasutajaid on ka nende probleemidega aeg-ajalt kokku puutunud. Nimetatud raskustega puutuvad kokku kõik ametlike teenuste kasutajad, rahvusest sõltumata. Küll aga on keeletakistused need, mis eelkõige on probleemiks mitte-eestlastele, ühel viiendikul neist on selle tõttu pidevalt raskusi asjade ajamises ametiasutustes, lisaks on peaaegu pooled neist aeg-ajalt selle probleemiga kokku puutunud. Käesoleva uuringu andmeil on alust väita, et erineva kodakondsusega kliente koheldakse pealinna ametiasutustes ühesuguselt, kui jutt on ametnikest.

Mitmerahvusliku ühiskonna avalik poliitiline elu peab ühel või teisel määral kajastama oma pluralistlikku iseloomu. Ka siis, kui riik pole üles ehitatud vähemuste territoriaalse või kultuuri-autonoomia põhimõtet järgides, millega kaasneb vähemuste proportsionaalse või kvoodipõhise esinduse nõue. Eesti võimukorraldus on liberaalne ega anna vähemustele kollektiivse poliitilise esinduse õigusi. Kummati näitab vähemuste hulka kuuluvate inimeste ilmne alaesindatus avalikes ametites, kus lahendatakse kogu ühiskonna ellu puutuvaid küsimusi, seda, et demokraatliku osaluse tagamise mehhanismid ei toimi piisavalt. Vaatamata sellele, et avalikku teenistusse satutakse professionaalsete eelduste ja oskuste alusel, ei saa alahinnata teenistujate sotsiaalse tausta tähendust. Seda põhjusel, et enamus avalike teenuste tarbijaist ja nõudjaist on reeglina pärit kas riski- või üldse vähemal määral toimetulevatest rühmadest. Kui bürokraatias pole sedalaadi „kliendid” esindatud, on tõenäoline, et võimu ja avalikkuse suhted on tugevasti hierarhilised ja

ühepoolsed. Etniline „esindus” ametnike seas on samuti oluline, eriti olukorras, kus rahvus- või keelerühmade ühiskondlik staatus ja konkurentsi eeldused on mistahes põhjustel ebavõrdsed.

Rahvussuhete varasemad uuringud on näidanud, et eestlaste ja teistest rahvustest kaaskodanike ettekujutus poliitilises võimuse osalemisest on jätkuvalt erinev, nagu on erinevad ka põhjendused, miks eestlastel on selles valdkonnas ebaproportsionaalselt suured eelised.

Käesolevas uuringus hindasid küsitletud eestlaste ja teiste rahvuste mitmeid eneseteostuse võimalusi: teha poliitilist karjääri, olla edukas äris, saada head haridust, saavutada ainelist heaolu, saada sotsiaalseid tagatise ning osaleda kiriku- ja usuelus. Eestlaste ja teiste rahvuste ebavõrdsust peetakse suurimaks poliitikas osalemise valdkonnas. Vastuseid küsimusele „Kellel on võrdsete eelduste korral, kaasa arvatud riigikeele valdamine ja Eesti kodakondsuse omamine, kergem ... teha poliitilist karjääri?” anti seitsmesel skaalal vastuseid alates „eestlastel on kergem”(1) kuni „mitte-eestlastel on kergem”(7), ning väärtus 4 märgib võrdseid võimalusi. Saadud andmete alusel arvutatud keskmine väärtus kogu valimi kohta on 2,25, eestlaste hinnang 2,93 ja teiste rahvuste hinnang 1,62, naturaliseeritud kodanike hinnang 1,72 ning kodakondsuseta respondentidel 1,54. 42% eestlastest usub, et kõigi rahvuste võimalused poliitikas osalemiseks on võrdsed, sama meelt on vaid 11% mitte-eestlasi, 36% eestlasi mõnab, et eestlastel on poliitilist karjääri teha lihtsam, seda arvab 85% muust rahvusest respondent. Tegemist on üldise hinnanguga rahvuslikul pinnal, mida Eesti kodakondsuse olemasolu mõjutab vähe. Poliitilise karjääri võimaluste niivõrd erinev kättesaadavus on osa Eesti poliitika rahvuslikult monopolaarse valitsemisviisi kuvandist. See kuvand ilmneb eriti selgelt, kui respondendid nimetavad põhjust, miks eestlased on eelistatud.

Tabel 5. Vastuste jaotus küsimusele „...Milles seisneb eestlaste eelis võrreldes mitte-eestlastega valitsemisorganeis?” (2005 ja 2001*) %

	Eestlane		Muu rahvus		Naturaliseeritud EV kodanik	
	2005	2001	2005	2001	2005	2001
EV kodakondsus	32	39	19	17	15	14
Riigikeele oskus	31	20	14	12	19	9
Rahvus	9	15	48	44	49	46
Sidemed/tutvused	9	12	11	19	9	21
Aktiivsus/ettevõtlikkus	10	9	5	4	6	6
Võõrkeelte oskus	5	3	1
Raske öelda	4	2	2	3	2	3

* Uuring *Integratsioon Tallinnas 2001*

Nagu eelmine nii ka käesolev küsitlus näitab, et eestlased näevad oma eeliseid poliitilises võimuses loomulikena ning tulenevatena peamiselt kahest eeldusest, kodanikuksolemisest ja riigikeele oskusest, seega objektiivsetest põhjustest. Järelikult nähakse just selles mitte-eestlaste poliitikast kõrvalejäämise peapõhjusi. Kas see on nii ka tegelikult, aitab selgitada muust rahvusest naturaliseeritud kodanike arvamus. Nende hinnangu kohaselt katavad kaks nimetatud tingimust vaid ühe kolmandiku eestlaste võimumonopoli põhjustest. Tervelt pooled sellest rühmast nagu ka kõigist mitte-eestlastest seob poliitiliste eeliste peapõhjust rahvusliku kuuluvusega. Eestlaste hinnang oma eelistele näib olevat muutunud poliitiliselt „korrektsemaks”, rahvust kui poliitilist kapitali hinnatakse tagasihoidliku kümnekonna protsendiga. See arvamus võib kajastada suures osas inimeste tegelikku elulist kogemust ja nimelt tõsiasi, et poliitiliste positsioonide pärast mitte-eesti rahvusest kaaskodanikud tegelikult ei konkureeri eestlastega. Seda nii rahvusliku eraldatuse pärast igapäevaelus kui ka erakondadesse vähese kaasatuse tõttu. Muidugi ei saa eitada ka eestlaste tõrjutvat suhtumist mitte-eestlaste võimuorganeisse kaasamise võimalusse, milline hoiak, vaatamata positiivsetele muutustele, on siiski valdav (Integratsiooni monitooringud 2002 ja 2005.a)⁵. Tallinnas on mitte-eestlased olnud ühel või teisel määral esindatud nii volikogus kui linnavalitsuses, kui piisavalt, on iseküsimus. Käesoleva küsitluse andmeil usaldab 63% mitte-eestlasi linnavõime (eestlaste 43% vastu). Seepärast võib eeldada, et eeltoodud hinnangud väljendavad pigem üldisi rahvuspoliitilisi hoiakuid ja reflekteerivad kollektiivset enesetunnet, mil suhtutakse reaalsuse faktidesse kui „eranditesse, mis kinnitavad reeglit”. Igal juhul leiab kinnitust, et vähemuste mistahes põhjustel kõrvalejäämine esindus- ja täitevvõimust toob kaasa häireid institutsioonide ja klientide kommunikatsioonis. Seda mitte ainult keelesuhete alal vaid ka üldisemas kultuuri ja väärtushoiakute valdkonnas. Kui institutsioonid ei tee pingutusi ületamiseks enese ja klientide vahelist keele või kultuuriipiiri, konserveerib see ühiskonnas olevaid eelarvamusi ja negatiivseid stereotüüpe ning lisaks sellele soodustab etnilis-sotsiaalset stratifikatsiooni. Kui vähemuste osalusvõimalusi poliitiliste otsuste kujundamises ja nende täitmisel välditakse, suhtub tõrjutud rühm otsustesse kui võõrastesse, mille täitmist tuleb tagada administratiivse surve abil, või, kui võimalik, püütakse nende täitmist ka eirata.

4. Ühiskondlik heaolu ja usaldus institutsioonide vastu

Eesti avalik arvamus on valuliselt suhtunud ühiskonna suurenevasse ebavõrdsusse ja ebavõrdsetesse võimalustesse ühiskondlikest hüvedest osasaamisel. „Kaks Eestit“ on sotsiaalteadlaste ühiskonnakriitilisest kujundist muutunud laialdaselt kasutatavaks märgiks, mille erinevad grupid täidavad endale aktuaalse sisuga. Käesolev küsitlus näitab samuti, et meie ühiskonda ei peeta sidusaks ja ühisväärtustele tuginevaks, pigem nähakse seda lõhestatud ühiskonnana (1/4 küsitletuist), kus rühm on eraldunud üksteisest (60%); rahvusi peab võrdõiguslikuks ainult 5-3%. Seda üldist arusaama eri kodakondsused ei mõjuta, küll aga vähesel määral rahvuslik kuuluvus. Eestlaste arvates on rahvusrühmad mõnevõrra võrdsemad kui seda arvavad mitte-eestlased, kuid üldpilt on sarnane. See on üldtunnustatud tõsiasi. Loodetakse ühiskonna lõhestatuse vähenemist ja rühmade võrdsuse suurenemist, samas jagavad pooled respondendid arvamust, et rahvuskuuluvuse alusel jääb Eesti ühiskond ka lähitulevikus jagatuks.

Ühiskondlikku heaolu on võimalik määratleda mitmesuguste kriteeriumide alusel. Selleks võib olla nn inimarengu indeks, heaolu tase, vabaduse aste jms. Üheks võimaluseks on

⁵ Vt I. Pettai, „Sallivus rahvussuhetes Eestis“// *Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 Aruanne*, Tallinn, 2005.

rahvuslikult jaotunud ühiskonnas võrrelda eri rahvusrühmade probleeme, mida nad lahendavad „suure ühiskonna” institutsioonide vahendusel. Kui inimeste tegevuste, raskete ja lihtsate lahenduste trajektoorid on ühesugused, on alust hinnata rahvusrühmade seisundit avalikus sfääris võrdseks, kui nad aga erinevad oma iseloomu või raskusastme poolest, peaks see näitama üldiste hüvede erinevat kättesaadavust. Uuringu metoodikas kasutatud skaala sisaldas järgmisi valikuid: „olen selle probleemi lahendanud”, „ei ole sellega kokku puutunud”, „on olnud juhtumeid, kui see on osutunud probleemiks” ja „see on minu jaoks pidev probleem”. Järgnevas tabelis on toodud vastused vaid kahe viimase vastusvariandi kohta kodakondsuse lõikes.

Tabel 6. Probleemid ja raskused, millega puututakse kokku (%)

Vastused küsimusele „Kas Te isiklikult puutute kokku järgmiste eluliste probleemidega?”

Millega seoses...	On osutunud mõnikord probleemiks				On pidev probleem			
	Sünnijärgne Eesti kodanik	Naturaliseeritud Eesti kodanik	Välismaa kodanik	Kodakondsuseta	Sünnijärgne Eesti kodanik	Naturaliseeritud Eesti kodanik	Välismaa kodanik	Kodakondsuseta
Õiguslik staatus ja dokumendid	3	19	38	37	0,0	1	26	39
Töö saamine	16	42	40	45	2	11	15	19
Enda või laste haridus	9	46	27	35	3	6	8	7
Sidemed välismaal elavate sugulastega	9	26	33	49	2	18	19	10
Sõitmine välismaale	5	15	25	35	0,0	1	6	6
Erastamine: maa, korter	5	8	17	12	2	...	1
Sotsiaalabi saamine	7	11	21	18	0,0	1	1	3
Osalemine ühiskondlik-poliitilises elus	2	5	2	6	2	...	2	1

Eelnimetatud valdkondades saavad elanikud suure osa avalikest teenustest või võimaluse vabalt toimida oma huvide kohaselt. Juurdepääs nende eluvaldkondade võimalustele on kas otseselt või kaudselt seotud kodakondsuse omamisega. Õiguslikust staatusist tulenevad raskused puudutavad eeskätt mittekodanikke, nii välismaalasi kui kodakondsuseta isikuid, sealjuures viimastest tervelt kolmveerandit. Seda vaatamata asjaolule, et alalise elaniku staatus on juba enamusel kodakondsuseta isikuist, mis omakorda peaks tagama enamikes eluvaldkondades kodanikega võrdse kohtlemise ja samuti reisimise võimalused lähivälismaale. Kummata näib tegelik elu normatiividest erinevat ning need, kel puudub riigi kaitse kodakondsuse näol, peavad jätkuvalt leppima poolikute õigustega. Raskused töö saamisel ja oma kutseoskuste rakendamisel on käesole-

va uuringu andmeil suures osas jätkuvalt rahvusliku ebavõrdsuse probleem, mida kodakondsuse omamine või mitteomamine mõjutab keskmiselt vähem. Nõutava või soovitava hariduse saamise võimalusi hindavad kõik mitte-eestlased kui probleemseid. Tervikuna aga kummutavad eeltoodud andmed levinud arusaama, et kodakondsuse puudumine piirab vaid poliitilises elus osalemise võimalusi. Pigem on tegemist olukorraga, et kodakondsusetus või just Eesti kodakondsuse puudumine kumuleerib küllalt laia ebaedu spektrit alates puudulikust keeleoskusest ja ebakindlusest tööturul kuni välissuhtluse võimalusteni.

Rahulolu ühiskondliku keskkonnaga ja kindlustunne sõltub suurel määral sellest, kas ühiskonna ühiste huvide ja kõigi ühiskonnaliikmete hea käekäigu eest vastutavad institutsioonid pälvivad kodanike usaldust. Usaldus on võimu moraalse legitiimsuse olulisemaid allikaid. Käesolevas, nagu ka 2001. a küsitluses paluti respondentidel hinnata, kui võrd nad usaldavad erinevaid riiklikke ja ühiskondlikke institutsioone (kokku 12 institutsiooni neljasel skaalal: „üldse ei usalda”, „pigem ei usalda”, „pigem usaldate”, „täielikult usaldate”). Järgnevas tabelis toodud jaotused on esitatud dominantskoorina, kus usaldust näitavast suurusel (%) on lahutatud mitte-usaldajate protsent.

Tabel 7. Usaldus riigi ja ühiskondlike institutsioonide vastu (%)

Institutsioon	Vastaja kodakondsus				Rahvus	
	Sünnijärgne EV kodanik	Naturaliseeritud EV kodanik	Vene/muu kodanik	Kodakondsusetata isik	Eestlane	Muu rahvus
EV President	70	48	21	31	78	36
Riigikogu	- 2	14	34	- 11	- 5	- 3
EV valitsus	8	28	10	- 3	7	13
Kohus	47	39	8	4	49	20
Prokuratuur	42	34	14	12	46	20
Politsei	49	44	32	23	55	32
Tallinna linnavõim	4	46	46	32	1	40
Ametiühingud	27	28	8	4	30	10
Kirik	48	72	57	53	44	61
Eesti telekanalid	68	57	8	29	60	34
Eestikeelne trükiajakirjandus	33	36	0*	14	37	17
Eesti venekeelne trükiajakirjandus	- 9	43	28	32	- 14	33

* 25% välismaa kodanikest usaldab ja 25% ei usalda eestikeelset trükiajakirjandust

Usaldus institutsioonide vastu pole alaliselt antud ja võib küllalt suuresti kõikuda olevalt ühiskondliku elu ja poliitika üksikseikadest. Kuna küsitluse ajale ei langenud olulisi poliitilisi sündmusi või kriise, siis võib saadud andmeid pidada suhteliselt püsivate hoiakute näitajaks. Mõneti üllatav ja problemaatiline on see, et suurimat usaldust pälvivad sümboolse võimu institutsioonid (eestlaste seas president ja venelaste seas kirik), samas on demokraatlikult valitud Riigikogu reiting riigivõimu struktuuridest madalaim.

Usaldust mõjutab nii kodakondsus kui rahvuslik kuuluvus:

- eestlased / sünnijärgsed kodanikud usaldavad enim presidenti, telekanaleid ja politseid;
- venelaste suurim usaldus kuulub kirikule, kellele järgneb Tallinna linnavõim;
- Eesti usukodanike usaldus riigivõimuorganite vastu järgib suuremal määral sünnijärgsete kodanike eelistusi, kusjuures võrreldes viimastega usaldavad nad enam valitsust ja eriti Tallinna linnavõime;
- Politsei, prokuratuuri ja kohtu usaldusreiting on ühtlaselt kõrge mõlema rühma ja eri kodakondsusega inimeste seas, mis näitab, et nende institutsioonide tegevuses ei nähta ebavõrdset kohtlemist rahvuse või keele alusel. Oma osa selle hinnangu kujunemises mängib kindlasti see, et nendes institutsioonides osutatakse teenuseid eesti keele kõrval ka vene keeles ning linnakodanikega otseselt lävivate politseinike seas on palju mitte-eestlasi.
- Usaldus meedia vastu on valdkond, kus keelebarjäär ja massilised eelistused on määravad. Käesolev küsitlus nagu paljud teised meediakasutuse uuringud näitab, et ühise meediaruumi kujundamises on konkurentsituatsioonil esikohal televisioon, sealhulgas ka Eesti kanalid. Seda isegi olukorras, kus praktiliselt kõik venekeelsed linnakodanikud vaatavad pidevalt Vene televisioonijaamade saateid. Mis puutub eesti ja venekeelsesesse trükiajakirjandusse, siis näitab vastastikune negatiivne hinnang pigem seda, et eestlased ei loe kohalikke venekeelseid lehti ja ajakirju ja venelased eestikeelseid (Integratsiooni monitooring 2005)⁶ Mõlemapoolset negatiivset eelhoiakut toidavad suurel määral kummaski meedias edastatavad kriitilised kommentaarid teises keeles avaldatu kohta või suunatud valikuga ümbertrükid.

Kokkuvõttes annab käesolev uuring alust väitmaks, et avaliku sfääri kaks olulist komponenti, juurdepääs avalikele teenustele ja usaldus neid osutavate institutsioonide vastu on rahvuslikult ja kodakondsuse lõikes oluliselt diferentseeritud. Eestlased ja sünnijärgsed kodanikud on absoluutse enamuse küsitluses toodud probleemidest kas lahendanud või pole nendega kokku puutunud. Ilmne on samuti, et Eesti mittekodanikud, välismaalased ja kodakondsuseta isikud peavad ületama rohkem bürokratlikke tõkendeid nende samade teenuste saamiseks. Eesti meediamastiku jagunemine keele ja teabeallikate järgi on üks tegureid, mis taastoodab eesti- ja venekeelse elanikkonna erinevat informeeritust ega aita piisavalt kaasa üksteise probleemide mõistmisele.

⁶ K. Hallik, "Kodakondsus ja poliitiline kaasatus" // *Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 Aruanne*, Tallinn, 2005, lk. 65-68.

5. Eestiga samastumine. Kodakondsus ja rahvus.

Käesolevas uuringus piirati enesemääratlust Eesti kodaniku, rahvuse (eestlane, venelane; vastuse variant „kellekski muuks” võimaldas märkida neist erinevat rahvuskuuluvust) ja paikkonnaga (Eesti elanik, Tallinna elanik, eurooplane). Küsitlenuid paluti määratleda, kelleks peetakse end eelkõige. Meid huvitab antud juhul see, kas ja millisel määral respondendid teadvustavad kodakondsust spontaanse vastuse puhul. Võimalus märkida Venemaa või mõne teise riigi kodakondsust esimese valikuna oli olemas („kellekski muuks”), kuid seda praktiliselt ei kasutatud. Kolm kõige olulisemat samastamist katsid kõigi kodakondsuste korral ligikaudu 90% valikutest.

Tabel 8. Kolm kõige olulisemat kollektiivset samastumist, %

Järjestus	Vastaja kodakondsus				Rahvus	
	Sünnijärgne Eesti kodanik	Naturaliseeritud Eesti kodanik	Vene/muu kodanik	Kodakondsuse isik	Eestlane	Muu rahvus
I	Eesti kodanik (42)	Eesti kodanik (34)	Rahvus (34)	Rahvus (36)	Rahvus (45)	Rahvus (31)
II	Rahvus (38)	Rahvus (24)	Eesti elanik (30)	Tallinna elanik (32)	Eesti kodanik (43)	Eesti elanik (24)
III	Eesti elanik (7)	Eesti elanik (19)	Tallinna elanik (30)	Eesti elanik (26)	Eurooplane (6)	Tallinna elanik (23)

Erinevalt eestlaste identiteedist, milles rahvus ja riikkondsus on võrdväärselt tähtsad ja hõlmavad uuringus pakutud valikutest 90 protsenti, samastavad mitte-eestlased end kolmes suhteliselt tasakaalustatud kollektiivse kuuluvuse mõõtmes, sealjuures Eesti territoriaalset identiteeti (koos Tallinnaga) on esimesena märkinud pooled küsitlenuist. Eesti kodakondsuse olemasolu (naturaliseeritud kodanikud) näib nihutavat selle mitte-eestlaste grupi etnilise samastumise teisejärguliseks. Ja vastupidi, need, kel puudub kohalik kodakondsus, samastavad end eelkõige oma rahvusega, millele järgneb territoriaalse kuuluvuse tunne. Need andmed annavad põhjuse püstitada hüpotees, et normaliseeritud õiguslik suhe asukohamaaga, selle kodakondsuse olemasolu vähendab vähemuste etnilise mobilisatsiooni tarvidust. Selle asemel muutub esmatähtsaks kuuluvustunne „suurde“ ühiskonda elik kodanikuidentiteet. Tõsi, nagu eespool märgitud, on naturalisatsiooni korras kodakondsuse saanute personaalsed ja sotsiaalsed ressursid keskmisest paremad (iga, haridus, sotsiaalne positsioon, heaolu), mis loomuldasa vähendab identiteedi ühemõõtmelist fokuseerimist ning kodakondsus võib siin etendada täiendava teguri rolli.

Samas kinnitab ka käesolev uuring, et kodaniku ja rahvusidentiteet ei ole eraldatud teineteisest. Kodakondsus ja kodanik väljaspool kultuurikuuluvust on vaid abstraktsioon. Küsimus on vaid selles, kas vähemuste kultuur toimib avaliku või erasfääri fenomenina ja selles, mil määral on eri kultuuride piirid läbitavad ning milline on nende ühiseväärtuseline osa. Meie küsitlus näitab, et:

- absoluutne enamus (enam kui 80%) eri kodakondsusega mitte-eestlastest (üle 90% eestlasi) peab eesti-venelasi erinevaks Venemaa rahvuskaslastest, teisisõnu nii ühed kui teised tunnistavad vene vähemuse lokaalset identiteeti ja nende kuuluvust Eestisse, mitte Venemaale;
- rahvusliku identiteedi kultuurilise struktuuri kõiki elemente, keelt, kultuuri, kirjandust, ajalugu ja religiooni hinnatakse (mitteoluliste erinevustega) võrdväärselt oluliseks rahvusest ja kodakondsusest sõltumata;
- 85% eestlasi ja venelastest kodanikke ja kodakondsuseta respondentidest ei pea tarvilikuks seda, et venekeelse kultuuri arengut toetaks Venemaa (20% Vene kodanikest toetab seda); Eesti riigi ülesandeks peab seda 1/3 naturaliseeritud kodanikke ja 40% kodakondsuseta isikuid ja välismaalasi ning ainult 14% sünnijärgseid kodanikke; viimastest peab 60% vene keele ja kultuuri arendamist eestivenelaste enda ülesandeks ehk eraasjaks, mille suhtes riigil ei ole kohustusi; ligi pooled naturaliseeritud kodanikest on samal arvamusel, mis näitab antud rühma suuremat suutlikkust panustada ka kohaliku vene kultuuri arendamisse ja rahvuskultuurilise identiteedi säilitamisse;
- eeltoodud andmed näitavad, et Eesti mitmekultuurilise ühiskonna toimimist näevad eestlased ja venelased erinevalt selles osas, mis puutub riigi toetust vene keelele ja kultuurile; kui venelased on valmis jagama oma jõupingutusi kohaliku venekeelse kultuuri arendamiseks võrdselt riigiga, siis eestlased eelistavad riigi distantseerumist niisugusest toetusest, mis tähendab, et mitmekultuurilisust ei tunnustataks riiklikul tasemel;
- mitmekultuurilise ühiskonna sidususe kujunemiseks ei piisa ainult ühisest avalikust sfäärist, samavõrd olulised on kontaktid eri kultuuride vahel ja vastastikune respekt; meie uuring näitab, et kahe kogukonna vastastikune kultuurihuvi on ebasümmeetriline; vähem kui viiendik eestlasi peab vene kultuuri lähedaseks ning kolmandik tunneb selle vastu huvi; vene vastajate kontakti iseloom eesti kultuuriga varieerub sõltuvalt kodakondsusest, 60% Eesti kodanikest peab eesti kultuuri lähedaseks ning 75% tunneb selle vastu huvi, Venemaa kodanikud vastavalt 30 ja 45% ning kodakondsuseta isikud – 40 ja 50%.

Venelaste ja teiste etniliste gruppide juurdumine taasiseseisvunud riiki selle täieõiguslike kodanikena ja ühiskonna liikmetena võtab aega ning nõuab nii isiklike pingutusi kui adekvaatset integratsioonile orienteeritud poliitikat ja etnilise enamuse avatust ja sallivust. Selles ülevaates analüüsitud Tallinna rahvussuhete sotsioloogilise küsitluse andmed veenavad, et Eesti uusvähemuste lokaalse, Eesti-keskse identiteedi kujunemist toetavad mitmekülgsed kuuluvussidemed. Nendeks on Eesti kodakondsus, elukoha- ja territooriumipõhine identiteet, samuti etnilis-kultuurilise samasuse lokaliseerumine.

RAHVUSSUHTED JA EBAVÕRDNE KOHTLEMINE

Vadim Poleštšuk ja Aleksei Semjonov

Tallinnas 2005.a septembris korraldatud küsitluses paluti küsitletavatel avaldada arvamust ebavõrdse kohtlemise kohta Eesti ühiskonnas. Uuringu autorid lähtusid Euroopa Liidu institutsioonide poolt teostatava poliitika vaimust. Nagu rõhutas Euroopa Komisjoni esindaja Odile Quintin „EL diskrimineerimisvastane poliitika on immigrantide kaasamisele, integratsioonile ja tööhõive probleemile üldise lähenemise tähtis osa. Selgitades õigusi ja kohustusi ning tõeses esile multikultuurilise ühiskonna mitmekesisuse tulusust, aitab see poliitika edendada vastastikusel austusel põhinevaid muutusi etniliste vähemuste, migrantide ja vastuvõtva ühiskonna suhetes”.¹ Eesti kontekstis tuleb lisada, et sellest poliitikast võivad kasu saada ka traditsiooniliste vähemuste esindajad.

Viimastel aastatel süveneb Euroopas arusaamine, et vähemuste ebavõrdne kohtlemine võib endaga kaasa tuua ulatuslikke vapustusi. Nii näiteks vältisid Lääne riigid 13.augustil 2001.a. sõlmitud Ohridi raamkokkuleppe sõlmimisega Makedoonia libisemist järjekordsesse Balkani etnilise sõja keerisesse, sundides selle riigi võimudele peale muu hulgas ka albaania vähemuse võrdse kohtlemise poliitika.² Rea ekspertide hinnangul on migrantide väljaastumiste, ka Prantsumaa eeslinnu 2005.a sügisel haaranud rahutuste peamiseks põhjuseks süstemaatiline ebavõrdne kohtlemine.³ Nii traditsiooniliste kui uute vähemuste võrdse kohtlemise tagamine on suurel määral ka etniliste konfliktide vältimise ja lõpetamise probleem.

Kui me, järgides A. Dmitrijevi määratlust, sõnastame konflikti kui „poolte vastasseisus väljenduvaid objektiivseid ja subjektiivseid vastuolusid”⁴, siis võib etniline konflikt olla selle vastasseisu erijuhtum. Diskrimineerimine on aga ei midagi muud kui teatud grupi õiglase juurdepääsu piiramine teatud ressurssidele, mis võib selle grupi liikmes esile kutsuda vastupanu ja protesti. Siit tulenevalt võib etnilise konflikti taga olla ebavõrdse kohtlemise probleem.

2005.a pealinna uuringu käigus koguti informatsiooni eestlaste ja mitte-eestlaste vaadetest etnilise diskrimineerimise kohta, seda nii grupilisel tasemel (rahvusgruppide sidemisse puutuvalt) kui ka isikliku kogemuse najal. Isiklikud arvamused ja hinnangud võivad vähendada või suurendada probleemi tegelikku aktuaalsust. Samas on võimatu ette kujutada, et vähemuste suurt tähelepanu pälviv elus olematu probleem. Ilma tulemusliku võitluseta diskrimineerimise vastu on Eesti ühiskonna harmoniseerimine (integratsioon) teostamatu ülesanne: ebavõrdne kohtlemine võib muuta olematuks kõik plussid ja oodatavad hüved, millele loodavad vähemuste liikmed, täites oma „isiklikku integratsiooniplaani”.

¹ European Commission, *Equality and Non-discrimination in an Enlarged European Union. Green Paper*, 2004, lk.3.

² Vt lähemalt: U.Shneckener, *Development and Applying EU Crisis Management. Test Case Macedonia*, ECMI Working paper no.14, Flensburg, 2002.

³ Vt M.Artiguelong, „France: Violence in the Suburbs, the Urgent Need for a Social Response”, *ENARgy*, vol. 14., December 2005, lk.15.

⁴ A.B. Дмитриев, *Конфликтология*. М., 2001, lk. 54.

Vaadeldes diskrimineerimist kui võimaliku (varjatud) etnilise vastasseisu ilmingut, tuleb meil samas selgusele jõuda Eesti ühiskonna ilmse stabiilsuse põhjustes. Selleks on vajalik teada saada respondentide suhtumist ametlikku rahvuspoliitikasse ja osutada tähelepanu nende ametliku integratsioonistrateegia hinnangut mõjutavatele positiivsetele või negatiivsetele teguritele. Käesoleval juhul me lähtume eeldusest, et vähemuste mõju poliitiliste otsuste vastuvõtmisele on vähene. Lisaks sellele tuleb rahvussuhete kontekstis silmas pidada kummagi rahvuskogukonna erinevaid vaateid nii Eesti mineviku kui tuleviku suhtes.

Olukord Tallinnas on huvipakkuv veel selle tõttu, et siin on eestlaste ja mitte-eestlaste osakaal elanikkonnas peaaegu võrdne, ning siin on võimalikud mitte ainult kahe rahvuskogukonna liikmete kontaktid vaid ka nendevaheline konkurents. Rahvussuhete dünaamika jälgimiseks me kasutasime analoogilise uuringu andmeid, mis viidi läbi 2001. a juulis.⁵

1. Etniline olukord Eestis

Üldine hinnang

2001. a uuringu aruandes märgiti, et „kahe kogukonna vastastikust isolatsiooni ehk, nagu seda mõnikord nimetatakse, *separatsiooni*, võib suurel määral lugeda sündinud faktiks”.⁶ Niisugusele järeldusele jõuti rahvustevaheliste suhete ja kontaktide analüüsi tulemusel. 2005. a küsitluses olid püstitatud otsesed küsimused ühiskonna seisundi ja lähituleviku prognooside kohta. Ilmnes, et respondentide subjektiivne äratundmine langeb kokku meie järeldustega.

Tabel 1. Kuidas te hindate praegust Eesti ühiskonda?⁷

	Kogu valim		Rahvusrühm			
	arv	%	Eestlased		Mitte-eestlased	
			arv	%	arv	%
Ühiskond on lõhestunud ja ilmne ebavõrdsus	170	24,3	55	16,9	115	30,7
Rahvusgrupid on üksteisest eraldunud	427	61,0	205	63,1	222	59,2
Rahvusgrupid on võrdõiguslikud	65	9,3	41	12,6	24	6,4
Raske öelda	38	5,4	24	7,4	14	3,7
KOKKU:	700	100,0	325	100,0	375	100,0

⁵ A. Semjonov (toim.) *Integratsioon Tallinnas 2001. Sotsioloogilise uuringu andmete analüüs*, Tallinn 2002.

⁶ A. Semjonov „Rahvussuhted ja kontaktid” // A. Semjonov (toim.) *Integratsioon Tallinnas 2001. Sotsioloogilise uuringu andmete analüüs*, Tallinn 2002, lk.67.

⁷ Täielikult olid vastused sõnastatud järgmiselt: 1. Ühiskond on lõhestunud, esineb ilmne ebavõrdsus (diskrimineerimine); 2. rahvuslikud grupid on üksteisest eraldunud, kuid ilmset diskrimineerimist ei ole 3. rahvuslikud grupid on võrdõiguslikud ja on partnerlus- ja koostöösuhetes.

Valdav enamus küsitluid märgib rahvusrühmade isoleeritust teineteisest. Samas ei pea paljud respondendid ühiskonna lõhenemist rahvustunnuse põhjal diskrimineerimise näitajaks. Me võime eeldada, et eelnimetatud suhteline optimism seletub sellega, et diskrimineerimise süžee praktiliselt puudub avalikus diskursuses. Enamgi veel, seda teemat väldivad hoolikalt nii ajakirjanikud kui ametlikud isikud. Teisisõnu, sageli küsitlud ei tea, mida diskrimineerimine õieti tähendab. Kummati märkis ligi kolmandik vene (mitte-eesti) respondentidest, et rahvusrühmade vahel on ebavõrdsust, sama meelt oli 17% eestlasi. Vaid väga vähesed usuvad, et Eesti rahvusrühmad on võrdõiguslikud (eestlaste seas on niisuguseid kaks korda enam kui venelaste seas, kuid neidki on vaid 12,6%).

Tabel 2. Milliseks muutub teie arvates Eesti ühiskond 5 aasta pärast?

	Kogu valim		Rahvusrühm			
	arv	%	Eestlased		Mitte-eestlased	
			arv	%	arv	%
Ühiskond on lõhestunud ja ilmne ebavõrdsus	91	13,0	24	7,4	67	17,9
Rahvusgrupid on üksteisest eraldunud	336	48,0	132	40,6	204	54,4
Rahvusgrupid on võrdõiguslikud	129	18,4	74	22,8	55	14,7
Raske öelda	144	20,6	95	29,2	49	13,1
KOKKU:	700	100,0	325	100,0	375	100,0

Mis puutub tulevikuväljavaadetes, siis, nagu näha, väljendavad küsitlud, eriti eestlased, mõõdukat optimismi. Sealjuures on nende küsitlute osa, kes loobusid oma arvamuse väljaütlemisest, märgatavalt suurem kui tänapäeva olukorra hindamisel. Kummati arvavad enam kui pooled küsitlud, et ühiskond jääb rahvuslikult lõhestatuks ning seetõttu ebavõrdsus säilib.

Ettekujutus diskrimineerimisest: ühisuse tase

Küsitluse käigus uuriti eestlaste ja mitte-eestlaste kontakte teineteisega töökohal, perekonnas, puhkekohtades, ühiskondlikes organisatsioonides ja elukohas. Niisugused kontaktid leiavad aset peamiselt töö- ja elukohas (mitte-eestlastel ka puhkekohtades). Väärrib märkimist, et Tallinnas, kus kumbki rahvusrühm moodustab ligikaudu poole elanikest, lävivad omavahel töökohas vaid pooled kummaski rahvusrühmast (sageli või aeg-ajalt). Kaudselt kinnitab see Eesti pealinna tööturu olulist rahvuslikku segregatsiooni.

Tabel 3. Kas teie kontaktid võrreldes eluga enne Eesti taasiseseisvumist on muutunud...? (%)

	Rahvusrühm			
	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
Sagedasemaks	14,5	17,5	23,5	18,4
On jäänud samale tasemele	50,9	51,4	49,2	48,0
On muutunud harvemaks	27,5	22,5	15,2	22,1
Raske öelda	7,1	8,6	12,2	11,4

Eestlastest respondentide kontaktid pole võrreldes 2001. a uuringu andmetega muutunud. 2001. a andmeil olid mitte-eestlased märksa optimistlikumad eestlastest tulevaste kontaktide suhtes; 23,5% neist hindasid oma kontakte eestlastega tihedamaks kui nõukogude ajal. 2005. a on need hinnangud sarnased eestlaste omadega. Individuaalsel tasemel saab olukorda hinnata pigem positiivseks: poolte respondentide rahvusüleste kontaktid on jäänud endisele tasemele. Vaatamata sellele, et kontaktide vähenemist märkinute osa on mõnevõrra suurem „optimistidest”. See tendents näib jätkuvat.

Teistsugune pilt avaneb siis, kui selgitada rahuolu rahvastevaheliste kontaktidega, ehk siis, kui heaks peetakse omavahelisi suhteid teise rahvuskooskonna liikmetega. Need hinnangud vähendavad liigset optimismi.

Tabel 4. Kuidas on muutunud eestlaste ja mitte-eestlaste omavahelised suhted võrreldes „nõukogude ajaga”? Kas suhted on muutunud... (%)

	Rahvusrühm			
	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
Paremaks	29,9	30,5	13,8	8,0
Jäänud samaks	41,7	32,9	31,8	34,9
Halvemaks	13,9	12,6	38,7	43,7
Raske öelda	14,5	24,0	15,7	13,3

On näha, et eestlased ja mitte-eestlased tunnetavad rahvussuhteid üsna erinevalt. Kui 30% eestlasi hindasid ja hindavad ka praegu rahvussuhteid paremaks kui enne taasiseseisvumist, siis 2001.a nõustus selle hinnanguga vaid 14% ja 2005.a veelgi vähem, ainult 8% venelasi. Nii suur rahvussuhete hinnangu erinevus annab tunnistust rahvusrühmade võõrdumisest üksteisest ja kinnitab ühiskondliku lõhe olemasolu Eesti ühiskonnas.

Samas on huvipakkuv, et suur osa respondentidest hindas kahe uuringu vahel toimunud rahvussuhete muutust positiivseks.

Tabel 5. Kuidas te isiklikult hindaksite eestlaste ja mitte-eestlaste omavahelisi suhteid tervikuna, võrreldes neid ajaga 5 aastat tagasi? Kas suhted on muutunud...?

	Kogu valim		Rahvusrühm			
	arv	%	Eestlased		Mitte-eestlased	
			arv	%	arv	%
Paremaks	230	32,9	117	36,0	113	30,1
Jäänud samaks	314	44,9	121	37,2	193	51,5
Läinud halvemaks	62	8,9	21	6,5	41	10,9
Raske öelda	94	13,4	66	20,3	28	7,5
Kokku:	700	100,0	325	100,0	375	100,0

Kolmandik respondente mõonab, et rahvussuhted on paranenud, kui mitte võrreldes nõukogude ajaga, siis igatahes viimastel aastatel. See iseloomustab nii eestlasi kui mitte-eestlasi. Praegu on raske öelda, kas neid andmeid saab tõlgendada selles mõttes, et rahvusliku eraldatuse kõrgpunkt on juba läbitud, või on tegemist sellega, et inimesed on lihtsalt harjunud uue olukorraga. Jätame selle küsimuse esialgu lahtiseks ja märgime vaid, et suur osa eestlasi (tervelt üks viiendik) ei väljendanud oma hinnangut sellele probleemile.

Selleks, et suurema veendumusega hinnata võimalikke positiivseid muutusi lähiajal, on mõtet pöörata tähelepanu rahvuskontaktideks valmisoleku dünaamikale. Viie aasta eest me järeldasime, et mitte-eesti kooskonna liikmed on tervikuna eestlastest avatumad rahvusülesteks kontaktideks. Antud valmisoleku testimiseks kasutasime me Ameerika sotsioloogias laialt kasutatavaid rahvusliku sallivuse standardseid näitajaid – sallivust ja valmisolekut suheteks töökohal, elukohas (naabruses) ja perekonnas.

Tabel 6. Rahvusliku avatuse/suletuse hoiakud. Kas eelistatakse ühe- või mitmerahvuslikke...(%)

	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
	<i>...töökollektiive</i>			
monoetnilist	36,3	34,2	11,0	7,2
ükskõik	48,9	48,3	43,0	53,3
multietnilist	14,7	17,5	44,9	39,5
	<i>...naabreid</i>			
monoetnilist	48,6	45,8	4,9	4,3
ükskõik	42,3	43,1	57,7	63,2
multietnilist	9,0	11,1	37,4	32,5
	<i>Suhtumine segarahvuslikku abielusse</i>			
eitav	30,6	28,0	12,2	10,4*
ebamäärane	28,5	30,2	25,8	28,3*
pooldav	40,8	41,8	62,0	61,3*

* Andmed ainult vene keeles vastanud respondentide kohta

Toodud andmed võimaldavad järeldada, et üldine olukord pole kahjuks muutunud. Eestlaste hoiakute tagasihoidlik nihe tolerantsuse suunas (1-2%) ei räägi veel tervikuna küllalt negatiivsete hoiakute muutumisest rahvustevaheliste kontaktide alal. Elanikkonna enamust moodustava kooskonna taolise suhtumise korral on raske oodata ühiskonna reaalselt integreerumist. Positiivseks saab lugeda vaid seda, et venelaste tolerantsus ja avatus on jäänud endisele tasemele. Seda vaatamata juba 15 aastat kestnud eraldatusele ja ilmselt ebavõrdse olukorra kiuste Eesti ühiskonnas ja riigis (vt allpool).

Seda, et eestlaste ksenofoobsed hoiakud ületavad mitmekordselt venelaste rahvusliku suletuse alaseid hoiakuid, on täheldanud ka teised uurijad. Sotsioloog Iris Pettai, kes kasutas oma uuringus veidi teistsuguseid indikaatoreid, jõudis üldiselt samale järeldusele.

Tabel 7. Valmisoleku puudumine rahvustevahelisteks kontaktideks 1999 – 2005 (%)⁸

		Eestlased		Eestivenelased	
		Ei tahaks	Parem kui ei tuleks	Ei tahaks	Parem kui ei tuleks
		1999	2005	1999	2005
Elada venelastega/eestlastega ühes majas	Kogu valim	36	25	3	3
	noored	28	28	2	4
Olla venelastega/eestlastega koos mõne vaba aja klubi/seltsi liige	Kogu valim	29	23	12	8
	noored	29	28	10	12
Töötada kollektiivis, kus ülemus on venelane/eestlane	Kogu valim	45	32	13	10
	noored	44	37	15	15
Olla venelasest/ eestlasest arsti patsient	Kogu valim	38	37	10	11
	noored	32	43	11	15

Allikas: *Integratsiooni monitooring 2005; Eesti avatud ühiskonna instituudi monitooring 1999.*

Eelmises tabelis toodud I. Pettai andmed näitavad, et suur osa eestlasi järgib stabiilselt ksenofoobseid hoiakuid, samal ajal on venelaste seas vastavad hoiakud levinud 3-7 korda vähem (venelaste puhul on kõrgeim näitaja 15%). Kuigi üldnäitajad on mõnevõrra madalamad kui käesolevas uuringus, on üldine tendents ühesugune. Suures osas seletuvad erinevused valimi eripäraga, meie juhul on tegemist tallinnastega, I. Pettai uuring hõlmab kogu riiki.

Teine I. Pettai uuringu tulemuste omapära on selles, et selle kohaselt on eestlaste hoiakutes märgatav positiivne dünaamika, samal ajal ei kehti see noorsoo kohta. See on küllalt ärevusttekitav signaal, kuna varem on mitmed eksperdid rõhutanud just noorte suuremat avatust ja sallivust.

On tähelepanuväärne, et vastused otsesele küsimusele: „Kas Eestis diskrimineeritakse mingist rahvusest inimesi?“, on ebajärjekindlad (vt allpool). Meie uuringus vastas sellele küsimusele jaatavalt („jaa, sageli“ ja „jaa, küllalt sageli“) 10% eestlasi ja tervelt 41% venelasi (38% naturaliseeritud kodanikke). Vastusvariandile „mitte eriti tihti“ vastas jaatavalt 33% eestlasi ja 43% mitte-eestlasi. Vajab märkimist, et üks neljandik neist eestlastest, kes mõnsid mõne rahvusgrupi diskrimineerimist, pidas selleks grupiks eestlasi. Vastusvariandi „üldse mitte“ valisid pooled eestlased ja kümnendik rahvusvähemuste esindajaist.

⁸ Tervikuna küsimus kõlas järgmiselt: „Kuidas te suhtute sellesse, et teil tuleks...“ I. Pettai, „Sallivus rahvussuhtes Eestis“// *Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 Aruanne*, Tallinn, 2005, lk. 36.

Diskrimineerimine: isiklik kogemus

Riiklik statistika ei räägi midagi vähemuste diskrimineerimise juhtudest: seal kas ei koguta niisuguseid andmeid või võidakse teatada vaid üksikjuhtudest.⁹ Sel põhjusel küsiti respondentidelt 2005. a uuringus, kas viimase kolme aasta jooksul on kitsendatud nende õigusi või kas on riivatud nende väärikut rahvusliku päritolu pärast erinevates eluvaldkondades ja olukordades.

Tabel 8. Rahvusliku päritolu tõttu õiguste piiramise või väärITU suhtumise kogemused viimase kolme aasta jooksul (%)¹⁰

	Eestlased		Mitte-eestlased		Naturaliseeritud Eesti kodanikud		Venemaa kodanikud		Kodakondsuseta isikud	
	jaa	ei	jaa	ei	jaa	ei	jaa	ei	jaa	ei
Haridusasutustes	2,8	58,5	11,2	53,6	11,4	59,3	5,1	41,0	12,0	55,0
Kaubandusettevõtteis	12,3	74,2	28,8	65,6	21,1	74,0	38,5	55,1	38,0	58,0
Toitlustusettevõtteis	5,8	72,0	9,9	74,9	6,5	82,9	7,7	64,1	12,0	75,0
Eluasemega seoses	3,1	63,7	12,5	66,4	13,0	67,5	12,8	61,5	15,0	72,0
Transpordis	8,0	75,1	21,3	73,3	15,4	78,9	23,1	73,1	29,0	69,0
Töökohal	1,8	---	17,1	---	15,4	---	16,7	---	23,0	---

Toodud andmed mõistagi ei näita diskrimineerimise juhtumeid nende juriidilises tähenduses. Nagu nähtub tabeli nr 8 andmeist, kõige enam puutuvad (või usuvad, et puutuvad) kokku nii eestlased kui mitte-eestlased õiguste piiramisega ja väärikut alandava käitumisega nende rahvuse pärast kaubandusettevõtteis ja transpordis. Töökohal on selline kogemus olemas 17% mitte-eestlastel, lisaks sellele märkis 23% neist oma õiguste piiramist ja enda suhtes ebaväärikat käitumist emakeele pärast. VäärIB märkimist, et naturaliseerunud kodanikest (kelle õiguslik staatus on reguleeritud ja kes tavaliselt valdavad eesti keelt) 15% märkisid, et nende õigusi on

⁹ Näiteks ei kogunud Tööinspeksioon 2005. a. andmeid tööalase diskrimineerimise kohta rahvusliku või rassilise kuuluvuse alusel, kuigi Eesti tööalane seadusandlus sätestas detailsed normid sedalaadi diskrimineerimise vastu töökohal. Tööinspeksiooni kiri nr 1-05/13815v 28. juulist 2005 ja nr 1-05/13815-3 19. augustist 2005.

¹⁰ Täielikult oli küsimus sõnastatud: „Kas te olete viimase 3 aasta jooksul kogunud teie õiguste piiramist või teie suhtes alaväärivat käitumist teie rahvuse tõttu?” Haridusasutuste kohta märkigem, et nendega pole kokku puutunud nimetatud ajal 25% naturaliseeritud kodanikke, 51% Venemaa kodanikke 30% kodakondsuseta isikuid. 24% Vene kodanikke ei külastanud selle aja jooksul kohvikuid, restorane jms. See võib seletada nende gruppide olulisi erinevusi võrreldes teiste mitte-eestlastega.

riivatud nende rahvuse ja 23%, et emakeele pärast. Kuigi keelega seotut küsiti ainult töökoha lõikes, pole välistatud, et mitte-eestlastele osaks saav ebaõiglane kohtlemine leiab aset ka teistes eluvaldkondades just selle tõttu, et nad kasutavad vene keelt, mitte aga nende rahvuse pärast.

Vaatamata sellele, et mitte-eestlased täheldavad rahvuslikul pinnal ja keele tõttu diskrimineerimist mõnes valdkonnas kümme korda sagedamini kui eestlased, pole üldine olukord kaugeltki kriitiline, vähemalt respondentide eneste arvates. Võib eeldada, et nagu varem märgitud, diskrimineerimise teema puudumise tõttu avalikus diskursuses inimesed ei kaldu tõlgendama oma igapäevaseid raskusi selles võtmes. Näiteks võetakse vene perekonnanimega kandidaadiga töointervjuust keeldumist või ametiredelil tõusmise raskusi tihti kui normaalset asja. Erinevalt Euroopa riikidest, kus niisugused juhtumid satuvad õiguskaitse organisatsioonide ja eriliste diskrimineerimisvastaste teenistuste teravdatud tähelepanu alla. Et niisugune probleem on olemas, annavad tunnistust mõned (tõsi küll, harvad) ajakirjanduses avaldatud teated vene nimede vahetamisest eesti nimedega. Eksperdid kinnitavad otsesõnu, et „sellises olukorras on venelaste motiiviks kõige sagedamini soov saada paremale tööle ja teenida rohkem”.¹¹

Rahvustevaheliste kontaktide negatiivseid ilminguid testiti ka küsimusega rahvuslikul pinnal toimunud vägivalda juhtumitest. Kuna käesolevas küsitluses me ei määranud kindlaks ajalisi piire, siis saadud andmeid ei saa tõlgendada tänapäevase olukorra iseloomustamiseks. Niisugustest juhtumitest pole kunagi kuulnud iga viies eestlane ja iga kolmas mitte-eestlane. 6% mõlemast rahvusest küsitletuid tunnistasid, et nad on olnud rahvusliku vägivalda ohvrid ja 18% on olnud taoliste juhtumite tunnistajaks. Enamuse moodustasid aga need, kes pole ise olnud ohvrid ega ole olnud ka rahvuslikul pinnal aset leidnud vägivalda tunnistajad, vaid „olid niisugustest juhtumitest kuulnud.” Mitte-eestlaste seas oli neid ligi pooled, eestlaste hulgas ligi 60%.

Teisisõnu, ametlikult haruharva fikseeritavate rahvusliku tagapõhjaga vägivalda juhtumite olemasolusse usuvad nii pooled eestlased kui mitte-eestlased kuulujuttude ja meediateadete põhjal. Teiste uuringute andmeil iseloomustab Eesti ühiskonda kõrge konfliktuse aste, mis aga harva läheb üle vägivaldseteks intsidentideks.¹²

Tabel 9. Konfliktide täheldamine eestlaste ja mitte-eestlaste vahel viimase kahe aasta jooksul (%)¹³

	Eestlased		Eestivenelased	
	2000	2005	2000	2005
Meedias	40	43	28	32
Avalikes kohtades	39	45	47	44
Koduümbruses, hoovis	21	26	12	22
Riigiasutuses	11	10	32	25
Töö juures	---	8	---	14

Allikas: *Integratsiooni monitooring* 2000 ja 2005.

¹¹ Vt näiteks, «Русские все чаще меняют имена и фамилии», *Delfi* (23.01.2003).

¹² I. Pettai I., „Sallivus rahvussuhetes Eestis...”, lk. 34.

¹³ I. Pettai I., „Sallivus rahvussuhetes Eestis...”, Tabel 1. Küsimuse sõnastus: „Kas te olete täheldanud viimase 2 aasta jooksul konflikte eestlaste ja mitte-eestlaste vahel, eestlastesse või mitte-eestlastesse vaenulikku suhtumist?” Tabelis on toodud vastuste summa „sageli” ja „mõnikord”.

2. Suhtumine rahvus- ja integratsioonipoliitikasse

Integratsioonistrateegiast

Selles osas on meie ülesanne välja selgitada, kuidas eestlased ja mitte-eestlased suhtuvad rahvuspoliitikasse, sealhulgas ka integratsioonipoliitikasse. See lubab meil mõista eelpool toodud ebavõrdsesse kohtlemisse suhtumise konteksti.

Alates 1990. aastate lõpust on ametlikult sõnastatud rahvuspoliitika eesmärgiks etniliste mitte-eestlaste, eelkõige nn venekeelsete integreerimine. 2000.a vastu võetud riiklikust programmist *Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007* sai teatud mõttes selle poliitika ideoloogiline alus, kuigi selle mõju konkreetsetele poliitilistele otsustele pole kunagi olnud määrava tähtsusega. Ametlikult mõistetakse integratsiooni all „...ühelt poolt ühiskonna sotsiaalset ühtlustumist eesti keele oskuse ja Eesti kodakondsuse omandamise alusel ning teiselt poolt etniliste erinevuste säilitamise võimaldamist etniliste vähemuste kultuuriliste õiguste tunnustamise alusel. Ühiskonna ühtlustumine tähendab nii eestlaste kui mitte-eestlaste integreerumist neid liitva ühisosa ümber”.¹⁴ Liitva ühisosa all mõistetakse üldisi humanistlikke ja demokraatlikke väärtusi, ühist teabevälja ja eestikeelset keskkonda, ühiseid riiklikke institutsioone, Eesti ajaloo põhifaktide tundmist, Eesti Vabariigi kodanikuksolemise väärtustamist ning Eesti ühiskonna mitmekultuurilisuse teadvustamist¹⁵.

Käesoleva integratsiooni kontseptsiooni ühe autori Raivo Vetiku arvates püütakse integratsiooniprogrammis ühitada kahte vastandlikku, modernistlikku (ühiskonna ühtlustamist) ja postmodernistlikku (erisuste säilitamist) lähenemist. Modernistlik projekt vajab autori hinnangul lõpetamist, kuna see katkestati vägivaldselt 1940.a Eesti inkorporeerimisega Nõukogude Liitu. Postmodernistlikku lähenemist tuleb aga arvestada, kuna see on domineeriv Lääne poliitilises diskursuses (nn multikultuurilisuse diskursusena).¹⁶ Omalt poolt lisame, et selline positsioon viib paratamatult vastuolule (Põhiseaduse preambulas sõnastatud¹⁷) riigi etnotsentristliku ja liberaalse kodanikupõhise kästluse vahel (viimasele võib leida viiteid riiklikus integratsiooniprogrammis).

Nagu eelnevast nähtub, mõistetakse ühiskonna ühisosana kõrvuti mõne enesestmõistetava kriteeriumiga (üldinimlikud väärtused, kodanikupatriotism jms) ka eesti keelt - eestlaste eneseteadvuse tähtsaimat sümbolit. Võttes arvesse eesti kultuuri juhtivat positsiooni¹⁸ on tegelikult kakskeelse ühiskonna keelelise ühtsuse saavutamise ülesanne selgelt väljendatud assimilaatiivse kallakuga. Pole juhus, et integratsiooniprogrammi põhilised rahalised vahendid suunati mitte-eestlaste eesti keele õppele ja venekeelsete gümnaasiumide valdavalt eestikeelsele õppele ettevalmistamiseks. Samal ajal integratsiooniprogrammis märgitud vähemuste kultuurilised õigused leidsid vähe kajastust tegelikus integratsioonipoliitikas.¹⁹

Eesti politoloog Rein Ruutsoo märkis Eesti kodakondsuspoliitika analüüsis, et „Eesti riikluse etno-kollektivistlik sisu on sõnastatud eestlaste kui rahvuse kollektiivsete eesmärkide

¹⁴ Riiklik programm *Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007*, punkt 3.2.

¹⁵ *Integratsioon Eesti ühiskonnas*, punkt 3.4.

¹⁶ Vt R.Vetik, *Democratic Multiculturalism: a New Model of National Integration*, Aland Islands, 2000, lk.18-19.

¹⁷ Eesti Vabariigi Põhiseadus, preambula.

¹⁸ *Integratsioon Eesti ühiskonnas...*, punkt 3.4.

¹⁹ Integratsiooniprogrammi üksikasjalik analüüs ja kriitika on antud väljaandes: *Vähemuste kaitse seire Euroopa Liiduga liitumise protsessis, Riikliku programmi "Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007" hinnang*, Avatud Ühiskonna Instituut, Tallinn 2002.

ja eestlaste kui etnose hulka kuuluvate inimeste privileegide toonitamise kaudu”.²⁰ Ruutsoo hinnangul tagab põhiseadus kaheksa eesõigust eestlastele. Teine Eesti uurija Priit Järve nõustub selle analüüsiga, pidades võimalikuks rakendada Eesti kohta Iisraeli sotsioloogi Sammy Smooha „etnilise demokraatia” mudelit.²¹ Eestis rakendatud poliitikat on võimalik seletada ka Ian Lusticki kirjeldatud etnilise kontrolli süsteemi abil. Praktiliselt on seda püüdnud teha Eesti uurijad Vello Pettai ja Klara Hallik.²² Niisiis on mitu kohaliku autori uuringut osutanud Eesti riigi etnilisele erapoolikusele.

Eesti integratsioonistrateegia toetub rangelt individuaalsuse põhimõttele: integreerub see, kes on täitnud teatud nõuded, see tähendab, on ära õppinud eesti keele ja võtnud omaks teatud „ühised” väärtused. Programm on täielikult ignoreerinud küsimust, mida teha nendega, kes osutuvad integratsiooni jaoks „mittekoõlbulikuks” (keele või identiteedi „puude” tulemusel). On täiesti põhjendatud kartus, et need mitte-eestlased, kes ei suuda või ei soovi integreeruda pakutud tingimustel, marginaliseeruvad Eesti ühiskonnas. Marginaalide keskkonnas toimuvad protsessid väljuvad ettearvatult võimude kontrolli alt. Majandusliku ebavõrdsuse süvenedes või mõne muu olulise asjaolu tõttu, mis suurendab marginaalide võõrandumist „ametlikust” ühiskonnast”, on täiesti tõenäoline, et nende seas hakkab toimuma etniline „mobilisatsioon”. Taolise „mobilisatsiooni” tulemused, võttes arvesse muuseas ka vähemuste territoriaalse asustuse eripära, võivad olla eriti ebameeldivad Eesti pealinna jaoks.

Integratsioonipoliitika hinnang

Eesti riigi poliitika väljendub õigusaktides, mida täidetakse enam-vähem hoolikalt. 2001. ja 2005. a küsitlustes respondendid hindasid neid seadusi, mis Eesti spetsiifilistes oludes puudutavad otseselt vähemusi. Eestlaste ja mitte-eestlaste suhtumine mitmesse neist on diametraalselt vastupidine.

Mitte-eestlased hindasid suhteliselt positiivselt ainult kohaliku omavalitsuse valimise seadust, neil valimistel on valimisõigus peale kodanike ka enamikel mittekodanikel. Märkimisväärne, et 2005. a hindasid mitte-eestlased *negatiivselt* keeleseadust – 69%, kodakondsuse seadust – 66%, välismaalaste seadust – 50%, põhikooli- ja gümnaasiumiseadust – 57%. Samu seadusi pidasid *positiivseiks* vastavalt 74, 64, 46 ja 43% eestlasi. Sellest tulenevalt võib eeldada, et võimude praegust keelepoliitikat, välismaalaste staatuse ja kodakondsuse saamise reguleerimist toetab enamuse või vähemalt pool Tallinna eestlasi, kuid need poliitikad ei pälvi mitte-eestlaste toetust.

2001. a uuringus küsiti respondentidelt, kuidas nad suhtuvad ebaõiglase seaduste täitmisse. Mitte-eestlaste vastused näitasid, et nad on eestlastest enam valmis passiivselt alluma niisugustele õigusaktidele. Tuginedes sellele, järeltas Klara Hallik, et „enamuse vene inimeste jaoks on Eesti õigusruum konfliktne, kuna kaks käitumise motiivi – seaduskuulelikkus ja negatiivne hinnang seadustele – loob püsiva disharmonia... [Selline situatsioon...] tekitab õiguslikku nihilismi.”²³

²⁰ R. Ruutsoo, „Eesti kodakondsuspoliitika ja rahvusriigi kujunemise piirjooned” // M. Heidmets (toim.), *Vene küsimus ja Eesti valikud*, Tallinn, 1998, lk. 176.

²¹ P. Järve, *Ethnic Democracy and Estonia*. ECMI Working Paper no.7, Flensburg, ECMI, 2000.

²² V. Pettai and K. Hallik, „Understanding Process of Ethnic Control: Segmentation, Dependency and Co-optation in Post-communist Estonia”, in *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 4, 2002.

²³ K. Hallik „Integratsiooni soodustavad ja takistavad tegurid” // A. Semjonov (toim.) *Integratsioon Tallinnas..*, lk.82.

2005.a uuringus ei esitatud küsimust ebaõiglaseks peetavate seaduste täitmisest, küll aga uuriti usaldust erinevate võimuinstiitutsioonide vastu. Mõlema grupi usaldus parlamendi ja valitsuse vastu on suhteliselt kõrge (vastused „pigem usaldan” ja „usaldan täielikult), 45% eestlasi ja 42 % mitte-eestlasi usaldavad parlamenti ja 51 ja 52% valitsust. Suuremad erinevused on presidendi usaldushinnangus, 86% eestlasi usaldab seda instiitutsiooni mitte-eestlaste 64% vastu. Vähemused usaldavad eestlastest vähem kohtuid, prokuratuuri ja politseid, kuid tunduvad enam Tallinna linnavõime. Samas pole selge, kui teadlikult vähemuste esindajad hindasid näiteks valitsuse tegevust. On alust arvata, et teavet valitsuse tegevuse kohta on neil vähem. Küsitluse käigus paluti nimetada Eesti peaminister. Kui 87% eestlasi teadsid vastust, siis mitte-eestlaste seas oli niisuguseid 44%. Samas teadis 41% mitte-eestlasi nimetada Venemaa peaministri nime (5% eestlasi). Osaliselt võib seda seletada Vene meedia, eriti TV saadete pideva jälgimisega mitte-eestlaste poolt.

Kui kõnelda tegelikust integratsioonipoliitikast, siis ei kutsu see esile kummagi kooskonna entusiasmi.

Tabel 10. Kuidas te hindate Eesti integratsiooni- programmi ja -poliitikat?

	Kogu valim		Rahvusrühm			
	arv	%	Eestlased		Mitte-eestlased	
			arv	%	arv	%
Positiivselt (rahul)	195	27,9	92	28,3	103	27,5
Osalt rahul, osalt mitte	233	33,3	94	28,9	139	37,1
Negatiivselt (ei ole rahul)	216	30,9	96	29,6	120	32,0
Raske öelda	56	8,0	43	13,2	13	3,5
Kokku:	700	100,0	325	100,0	375	100,0

Integratsiooniprogrammiga rahulolu hinnangud jaotuvad üldjoontes kolme peaaegu võrdsesse rühma. See näitab juba iseenesest, et programmil pole piisavat elanikkonna ja avalikkuse toetust. Enamgi veel, viie aasta jooksul on suhtumine integratsiooniprogrammi nähtavalt halvenenud, seda eriti eestlaste seas. 2001.a hinnati integratsiooniprogrammi järgmiselt:

Tabel 11. Kuidas te hindate programmi „Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007“?(%)

	Kogu valim	Rahvusrühm	
		Eestlased	Mitte-eestlased
Täiesti positiivselt / Pigem positiivselt	25	31	20
Nii ja teisiti / Neutraalselt	50	48	51
Pigem negatiivselt / Täiesti negatiivselt	10	3	17
Raske öelda	15	18	12

Võib kindlalt väita, et negatiivne hinnang suurenes seoses rahulolematusega valitsuse tegevusega integratsiooni alal. 2001.a programmi alles hakati ellu viima ning siis me uurisime vaid *programmi* hinnangut. 2005.a küsitletud hindasid nii integratsiooniprogrammi kui ka integratsioonipoliitikat Eestis. Eeltoodust nähtub, et programmiga rahulolematute osakaal kasvas selle ajaga mitte-eestlaste seas ligi 2 korda, eestlaste seas aga ligi 10(!) korda.

Integratsiooni põhiprobleeme näevad rahvuskooslused erinevalt. Poolte eestlaste jaoks on prioriteetsed keele ja kultuuri probleemid. Edasi reastuvad sotsiaalmajanduslikud (26%) ja õiguslikud ning poliitilised (18%). Vähemuste jaoks on esikohal viimane, elik poliitilised ja õiguslikud küsimused (37%), teisel kohal sotsiaalmajanduslikud ning viimasel kohal keele ja kultuuri alased küsimused (26%). 2001.a oli prioriteetide järjestus samasugune ja rahvuseti asümmeetriline ning asümmeetria on isegi suurenenud. Eestlased on hakanud veelgi enam tähtsustama keele ja kultuuri probleeme integratsioonis, venelased aga õiguslikke ja poliitilisi aspekte. Küsitluse tulemustes kajastusid enamuse ja vähemuse liidrite vaidlused, kumb on integratsiooni esimesel etapil tähtsam, kas eesti keele omandamine või Eesti kodakondsuse saamine.²⁴

Selgus samuti, et vähemused on halvasti informeeritud ametlike institutsioonide tegevusest ja hindavad madalalt nende tegevust. Näiteks ei tea 65% mitte-eestlastest midagi rahvastikuministri büroo tegevusest, ülejäänutest usaldavad seda institutsiooni 14% ja 22% pigem ei usalda (naturaliseeritud kodanikest vastavalt 24 ja 24%). Integratsiooni sihtasutuse tegemistega pole kursis 74% mitte-eestlasi. Pigem usaldavad seda 8% ning ei usalda 18% (naturaliseeritud kodanikest vastavalt 12 ja 18%). Võrdluseks märkigem, et vene ja venekeelsete organisatsioonide usaldus kõigub 26-36% vahel.

Selles peatükis toodud andmed näitavad, et ühelt poolt vähemused ei aktsepteeri kohaliku rahvuspoliitika seaduslikke aluseid, teiselt poolt aga on usaldus võimuinstitutsioonide vastu küllalt kõrge. Eesti riik, nagu eespool märgitud, võib ka mitte olla etniliselt neutraalne. Kummati on mitte-eestlased arvestatavalt lojaalsed, olles valmis alluma isegi nende arvates ebaõiglastele seadustele. Kuni niisugune olukord säilib, pole Eestis tõenäoline avaliku etnilise konflikti puhkemine.

²⁴ Vt näiteks „Vähemuste kaitse seire Eestis Euroopa Liiduga liitumise protsessis...“

Venekeelse hariduse reform

Erilist huvi pakub meile venekeelse hariduse reform, mis on kahtlemata üks ametliku integratsioonistrateegia võtmeküsimusi. Suhtumine sellesse reformi aitab selgitada neid tagasihoidlikke hinnanguid, mis respondendid andsid ametlikule integratsioonipoliitikale.

Tabel 12. Millist hariduse mudelit te peate Eestis elavate venelaste jaoks kõige sobivamaks? (%)

	Eestlased	Mitte-eestlased
1. mudel: 1-12. klassini õpitakse eesti keeles, vene keelt õpitakse eraldi aინena	28,6	5,6
2. mudel: algklassides õpitakse vene keeles, põhikoolis ja gümnaasiumis eesti keeles	28,0	5,3
3. mudel: algklassides ja põhikoolis õpitakse vene keeles, gümnaasiumis eesti keeles	14,8	7,2
4. mudel: algklassides ja põhikoolis õpitakse vene keeles, gümnaasiumis (10-12. kl) õpitakse vähemalt 60% aineid eesti keeles	16,0	19,2
5. mudel: 1-12. klassini õpitakse vene keeles, mõnda mittepõhiainet õpitakse eesti keeles	3,1	33,3
6. mudel: 1-12. klassini õpitakse vene keeles, eesti keelt õpitakse võõrkeelena	0,9	19,5
Raske öelda	8,6	9,9
Kokku:	100	100

Nagu nähtub eeltoodud andmeist, enam kui pooled eestlased eelistaksid venelaste jaoks assimileerivat haridusmudelit, enamus mitte-eestlasi, vastupidi, kõige vähem assimilatsioonile orienteeritud mudeleid. Märkimisväärne on, et 4. mudel ehk Eesti praegune ametlik 2007. a rakendatav haridusmudel pole kuigi populaarne ei eestlaste ega venelaste seas. See mudel on kompromissvariant äärmuslike seisukohtade vahel, kummati ei näi ta rahuldavat kumbagi kogukonda.

Tabelis 12 toodud andmed võimaldavad samuti järeldada, et enamus mitte-eestlasi soovib, et kooliharidus kui nende laste ja noorte sotsialiseerimise nii tähtis kanal, toimiks nende emakeeles. Teinegi hiljutine uuring kinnitab samuti, et gümnaasiumihariduse reform tekitab enamuse mitte-eestlaste seas kartusi, et noorte side oma keele ja kultuuriga katkeb.²⁵

Identiteedist

Viimasel ajal on Eesti sotsioloogid võtnud kasutusele uue termini „eestivenelased”. See on katse lahti saada alaliselt kritiseeritava mõiste „venekeelsed” ja „mitte-eestlased” kasutamisest. Neologismi kasutamine kinnitab iseenesest soovi leida uue kooskonna kujunemist vähemuste seas. Selle lähenemise õigustatusele viitavad ka vastused 2005. a uurimuse küsimusele kas ja kuidas erinevad Eesti venelased Venemaa venelastest. Pooled mitte-eestlased vastasid, et „veidi erinevad” ja kolmandik,

²⁵ I. Proos, „Eestivenelaste keeleoskus ja suhtumine 2007. aasta gümnaasiumireformi” // *Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 Aruanne*, Tallinn, 2005, lk. 30.

et „oluliselt erinevad”. Pooled eestlased hindasid siinseid venelasi „oluliselt erinevaiks” ja kolmandik „veidi erinevaiks” Venemaa venelastest. Selgub, et eestlased peavad rohkemgi kui venelased ise neid Venemaa venelastest erinevaks. Mõlemas rühmas hinnatakse neid erinevusi kui tõsiasja.

Kui tähtis on kummagi rühma, eestlaste ja venelaste identiteedi jaoks etniline element? Küsitluses püstitati respondentide ette nende kodaniku-, territooriumi- ja etnilise samastumise valiku võimalus. Küsimus oli sõnastatud järgmiselt - „Kelleks te end eelkõige peate?” Kui eestlaste vastused jaotusid ”Eesti kodaniku” (43%) ja ”eestlase” (45%) vahel võrdväärselt, siis mitte-eestlased eelistasid enam etnilist enesemääratlust ”venelane” (31%), millele järgnes ”Eesti elanik” (25%), ”Tallinna elanik” (23%) ja ”Eesti kodanik” (16%). Viimast varianti ei saanud valida pooled mitte-eestlased objektiivsetel põhjustel, kuna nad pole kodanikud. Paljude jaoks osutus aga side territooriumiga eelistatud identiteedi valikuks. Kolmandik naturaliseeritud kodanikest pidas kodakondsust oma peamiseks identiteedi teguriks.

Neid tulemusi on huvitav võrrelda selle informatsiooniga, mille andsid vastused küsimusele „Kuidas peaksid teie arvates toimima Eestis elavad venelased?”. Respondentidele anti valida seitsme vastusvariandi vahel, mis olid koostatud ajakirjanduses esinevate klišeede alusel.²⁶ Selle uuringuosa taotlus oli jälgida kõige olulisemaid üldisi tendentse, mis peaksid kajastama kogu võimaliku käitumise spektrit segregatsioonist integratsioonini.²⁷

Esimesele kohale asetasiid mitte-eestlastest respondendid variandi „koos eestlastega lahendama probleeme, mille ees meie riik seisab” (38%). Neljandik valis „säilitada vene keelt ja kultuuri ja arendada kahe kogukonna vahelist harmoonilist koostööd”. Kolmandale kohale jäid võrdsele erisuunalised valikud, 10% pidas olulisimaks varianti „olla lojaalne elanik ja austada eestlaste õigust juhtida oma riiki” ja 8% - „poliitiliselt organiseeruda, et kaitsta venelaste huve”. Venelaste enesemääramise variandi valis vaid 6% respondente. Need andmed näitavad, et mitte-eestlaste poliitilise mobiliseerumise potentsiaal pole kuigi suur ning enamus neist on valinud integratsiooni strateegia. Kummagi poliitilise organiseerumise potentsiaal ei puudu siiski täielikult, kui jälgida koos (esimeses, teises ja kolmandas järjekorras) tehtud valikuid. Sellisel juhul osutuvad prioriteetseimaks järgmised käitumisstrateegiad: 83% - „koos eestlastega lahendama probleeme...”, 78% - „säilitada vene keelt ja kultuuri...” ja 40% „poliitiliselt organiseeruma...”.

Eestlaste vastused samale küsimusele näitavad küllalt tugevaid nii integratsiooni kui assimilatsiooni hoiakuid.²⁸ Samas kogus kolme valikuga kokku vaid 17% variant, et venelased peaksid ”Eestist ära sõitma oma kodumaale”.

Huvipakkuv on jälgida, kuidas kummagi kooskonna esindajad tunnetavad oma suhet teineteise kultuuri. Selles osas on eestlaste ja mitte-eestlaste suhtumine küllalt erinev. Kui 16% Tallinna eestlasi hindas vene kultuuri pigem lähedaseks kui kaugeks, siis mitte-eestlaste hinnangu näitajaks eesti kultuuri suhtes kujunes 40%. Sama tendents on nähtav ka oma huvi hinnangus teise kultuuri vastu. Kui vene kultuur on väga huvitav või lihtsalt pakub huvi vaid ühele kolmandikule eestlastest, siis eesti kultuuri vastu tunneb huvi üle poole mitte-eestlastest.

²⁶ Vastusvariandid olid järgmised: Eestist ära sõitma oma kodumaale; lugu pidama eesti kultuurist/panema lapsed eesti koolidesse; olema lojaalsed elanikud/austama eestlaste õigust juhtida riiki; koos eestlastega lahendama probleeme, mille ees meie riik seisab; säilitada vene keelt ja kultuuri/arendama kahe kogukonna vahelist koostööd; poliitiliselt organiseeruma, et kaitsta venelaste huve; ellu viima Eestis elavate venelaste enesemääramise õigust; raske öelda.

²⁷ Samalaadset metoodikat kasutati ka 2001.a uuringus.Vt. A. Semjonov „Rahvussuhted ja -kontaktid” // A. Semjonov (toim.) *Integratsioon Tallinnas...*, lk. 56-59.

²⁸ Eestlaste ettekujutused venelaste soovitatavast käitumisest osutusid järgmisteks: olema lojaalsed elanikud...33%; lugu pidama eesti kultuurist... 26%, koos eestlastega lahendama probleeme... 21%.

Vene kultuur ei paku huvi või pole üldse huvitav 59% eestlaste jaoks ja vastupidi, eesti kultuur – ühele kolmandikule venelastest. Eestlaste huvi vene kultuuri vastu sõltub haridustasemest, sest juba ligi 50% kõrgharidusega respondentidest märkisid oma huvitatust vene kultuuri vastu.

Käesolevas kirjutise osas toodud andmeid on alust tõlgendada kinnituseks selle kohta, et Tallinnas on kaks kogukonda (mitte lihtsalt eri rahvustest elanikud), kelle identiteedis on olulisel kohal etniline komponent (mitte-eestlaste jaoks on selleks vene keel ja kultuur). Mõlemas rühmas on tugev „tuum“, mille ümber võib toimuda „hõimukaaslaste“ konsolideerumine etnilisel alusel. Mitte-eestlased on avatumad eesti kultuuri mõjutustele. Nagu nähtub tabelis nr 12 toodud andmeist, soovib enamus neist säilitada täismahulist emakeelset haridust ja püüavad esialgu vältida oma kooskonna eralduspiiride kadumist.

Eristamine ja diskrimineerimine

Kas rahvuslikult lõhenenud ühiskond, kus etnilised rühmad on eraldatud üksteisest, saab siiski vältida vähemuste diskrimineerimist enamuse poolt? Kas riik suudab selles olukorras tagada vähemuste võrdset kohtlemist ja võrdset osalust ühiskondlikus, poliitilises ja majanduselus? Need küsimused näivad olevat retoorilised, kuivõrd „ühes riigis kahe ühiskonna“ isoleeritud kuid võrdõigusliku koostelu näiteid pole ajaloost peaaegu võtta, kindlasti mitte unitaarses, kuid siis föderatiivses riigis. Võib märkida, et kuigi Eesti kolleegid kasutavad olukorra kirjeldamiseks „pehmemat“ mõistet *separatsioon*, pole see termin kasutusel rahvusvahelisel tasemel, kus kasutatakse terminit *segregatsioon*.²⁹ Seepärast ei saa tingimusteta usaldada respondentide subjektiivset arvamust, mis on esitatud käesoleva ülevaate tabelis nr 1. On otstarbekas analüüsida rahvusliku ebavõrdsuse olukorda ja diskrimineerimise tendentse üksikasjalikumalt ning jälgida, milliste tulemusteni on viinud ametlik rahvuspoliitika 15 aasta jooksul.

Alustame eestlaste ja mitte-eestlaste (venelaste) võimaluste võrdluse näitajaist erinevatel elualadel.

Tabel 13. Mida te arvate, kellel on võrdsete eelduste korral, kaasa arvatud riigikeele valdamine ja Eesti kodakondsuse omamine, kergem...?

(1 – eestlastel on kergem, 4 – võrdsed võimalused, 7 – mitte-eestlastel on kergem)

	Kogu valim	Rahvusrühm	
		Eestlased	Mitte-eestlased
Teha poliitilist karjääri	2,25	2,98	1,62
Saavutada edu äritegevuses	3,25	3,90	2,70
Saada head haridust	2,92	3,59	2,35
Kindlustada endale materiaalne heaolu	3,19	3,94	2,55
Saada pensioni ja sotsiaaltoetusi	3,57	3,77	3,39
Osaleda kiriku ja usuelus	3,91	3,93	3,89

²⁹ Vt näiteks, "SEGREGATION 2", in *The American Heritage Dictionary*: "The policy or practice of separating people of different races, classes, or ethnic groups... especially as a form of discrimination". Kättesaadav: <http://www.answers.com/topic/segregation> (16.03.2006).

Peaaegu kõik näitajad on keskmisest väärtusest (4) väiksemad, mis tähendab, et küsitlute arvates on eestlastel eelised kõigis loetletud eluvaldkondades. Ainsaks erandiks on venelaste kiriku- ja usuelus osalemise võimalus. Eestlased arvavad pealeselle, et vähemustel on nendega võrdsed võimalused materiaalse heaolu saavutamises ja äritegevuses, kuigi mitte-eestlased ei jaga seda optimistlikku hinnangut. Allpool toome võrdluseks sõltumatud statistilised andmed, mis näitavad, et eestlastest küsitlute arvamus on kaugel tegelikkusest, eriti Tallinnas.

Tabel 14. Eestlaste ja eestivenelaste nettosissetulek Tallinnas* (%)³⁰

	Madal	Keskmine	Kõrgem	Puudub
Eestlased	25	41	25	10
Eestivenelased	31	37	15	17

* Välja arvatud vastamisest keeldunud respondentide andmed

Võib muidugi spekuloida, et meie uuringus oli tegemist *võimalustega*, mida eestlased edukalt kasutavad, venelased aga mitte. Kuna tegemist on aga *süsteemse* ebavõrdsusega, siis ei saa eelarvamusteta uurija järeltada, nagu ei vastaks venelastest küsitlute subjektiivne arvamus tegelikule olukorrale ühiskonnas. Võib vaid lisada, et tabelis nr 13 toodud tulemused langevad täielikult ühte 2001.a küsitluse andmetega ning see näitab, et olukord pole muutunud paremuse suunas. Teiseks ühtivad need andmed ka 2005.a integratsiooni monitooringu andmetega.

Tabel 15. Eestlaste ja eestivenelaste positsiooni hinnang (%)³¹

	Eestlased	Eestivenelased			
		Kokku	Eesti kodanikud	Kodakondsuseta isikud	Venemaa kodanikud
Eestlaste positsioon on kõrgem	73	87	83	90	90
Mitte-eestlastel ja eestlastel on võrdne positsioon	19	12	15	9	7
Mitte-eestlaste positsioon on kõrgem	2	1	2
Raske öelda	6	1	1	...	1

³⁰ M. Pavelson, „Eestlaste ja eestivenelaste sotsiaalmajanduslik seisund: ootused ja muutused“ // *Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 Aruanne*, Tallinn, 2005, lk. 12.

³¹ I. Pettai, „Sallivus rahvussuhtes Eestis...“, lk. 28. Vastuste summa „Mõnevõrra kõrgem“ ja „Tunduvalt kõrgem“..

On jäänud vaid korrata 2001. a uuringu kokkuvõttes tehtud järeldust:

Saadud andmed lubavad väita, et Tallinna venekeelne elanikkond tunneb end eestlastega võrreldes ahistatuna ja mittevõrdõiguslikuna ning et eestlased on sellise hinnanguga üldjoontes nõus. Ahistatuse tase on loomulikult erinev. Religiooni valdkonnas vahe praktiliselt puudub; ärielu ja sotsiaalkaitse valdkonnas on täheldatav teatud mõõdukas ebavõrdsus. Mis puutub aga haridussüsteemi ja võimalustesse tagada materiaalne heaolu, siis siin tunnevad vastajad end suurel määral ahistatutena. Olukorda poliitikas käsitletakse aga üldse kui diskrimineerivat.³²

Võib lisada, et ühiskondlik-poliitilises elus osalemise õigus kuulub põhiliste inimõiguste hulka, mistõttu diskrimineerivad suhtes selles valdkonnas on eriti tunnuslikud.

Huvipakkuv on nende vastuste dünaamika, mille abil me püüdsime välja selgitada, milliseid „objektiivseid” põhjusi käsitletavad peavad oluliseks seletamaks ühiskondlik-poliitilist ebavõrdsust. Küsimus oli sõnastatud järgmiselt – „Teatavasti on enamusel ametikohtadest eestlased. Milles seisneb eestlaste eelis võrreldes mitte-eestlastega?” Vastused on toodud tabelis nr 16 (igal respondendil oli võimalik valida vaid üks vastus).

Tabel 16. Milles seisneb eestlaste eelis mitte-eestlaste ees? (%)

	Rahvusrühm			
	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
Õiguslik staatus (kodakondsus)	38,8	32,3	16,9	18,9
Riigikeele oskus	19,5	31,4	12,4	14,4
Rahvus	14,5	8,6	44,2	48,0
Sidemed ja tutvused	12,1	9,2	18,5	10,7
Aktiivsus ja ettevõtlikkus	9,2	10,2	4,1	4,8
Võõrkeelte oskus	2,7	4,6	0,6	0,8
Raske öelda	3,3	3,7	3,3	2,4

Nagu näha, on venelaste veendumus (peaaegu pooltel neist), et diskrimineerimine riiklikele ja poliitilistele ametitele juurdepääsus on olemas ja see põhineb etnilisele kuuluvusele viimase viie aastaga üksnes tugevnenud. Nende hinnangus on õiguslikul staatusel (kodakondsusel) ning eestlaste loomulikel eelistel eesti keele valdamise näol teisejärguline tähtsus, isiklikud eeldused (ettevõtlikkus, võõrkeelte valdamine) praktiliselt ei mängi mingit rolli.

Viimatinimetatud tegureid hindavad teisejärguliseks ka enamik eestlasi, kuigi nad hindavad isiklike omadusi kaks korda kõrgemalt kui mitte-eestlased. Samas tuleb sedastada,

³² A.Semjonov, "Rahvussuhted ja kontaktid...", lk. 50.

et eesti respondendid tervikuna elavad arvatavasti ikka veel mineviku, 1990 aastate alguse reaalsuses, kui venelased olid massiliselt ilma kodakondsuseta (õigusliku ebavõrdsuse oludes) ning oma põhimassis venelased ei vallanud riigikeelt. Sellest ajast on olukord tugevasti muutunud, eriti keevaldamise osas Tallinnas, mistõttu seda arvamust tuleks lugeda pealiskaudseks ja lihtsustatuks. Kahjuks on ka Eesti ametivõimude seisukoht niisugune, mis muu hulgas on väljendatud ka integratsiooniprogrammis.

2. Ajaloo tajumine ja ühiskonna arengu mudelite valik

Rahvuste olukord nõukogude ajal

Küsitletud eestlaste visa soovimatus tunnistada rahvuspõhise ebavõrdsuse olemasolu võib olla tingitud mitmest asjaolust. Esiteks, Eesti ühiskondlikus ja meedia diskursuses on levinud veendumus, et venelased tunnetavad oma õiguste kitsendamist sel põhjusel, et nad jäid ilma neist *privileegidest*, mis neil oli nõukogude ajal, seetõttu on tegemist mitte venelaste diskrimineerimise vaid „ajaloolise õigluse” taastamisega. Omal ajal tehti katset isegi teaduslikult põhjendada seda seisukohta. Näiteks kirjutas Aksel Kirch, et „immigrantidel olid *reaalsed majanduslikud privileegid*, nad võisid saada head korterid peaaegu kohe, samal ajal kui püsielanikud olid sunnitud ootama aastakümneid.”³³ Kummati on veider, et autor ei suutnud esitada mingeid andmeid muude „majanduslike privileegide” kohta.

Hoolimata sellest tuli „venelaste privileegidest” alguses armastatud ajakirjanduslik stamp, nüüd on aga sellest saanud suure osa eestlaste püsiv ühiskondliku arvamuse stereotüüp.

Tabel 17. Kas teie arvates olid „nõukogude ajal” venelased eestlastega võrreldes eelistatud positsioonis?

	Kogu valim		Rahvusrühmad			
	arv	%	Eestlased		Mitte-eestlased	
			arv	%	arv	%
Jah, kindlasti	112	16,0	96	29,5	16	4,3
Jah, teatud määral	241	34,4	144	44,3	97	25,9
Ei	244	34,9	28	8,6	216	57,6
Raske öelda	103	14,7	57	17,5	46	12,3
Kokku:	700	100,0	325	100,0	375	100,0

³³ A. Kirch, M. Kirch, T. Tuisk, *The Non-Estonian Population Today and Tomorrow: A Sociological Overview*, Tallinn, 1992, lk. 5.

Esitatud andmed näitavad, et kolmveerand eestlastest usub, et nõukogude ajal olid venelased „kindlasti” eeliseisundis. Samas, nagu eespool märgitud, spetsialistid ei saanud 90te aastate alguses esitada mingeid muid andmeid venelaste privileegide kohta kui ainult sissesõitnud töötajate mõningad eelised korterite saamisel. Tõsi on, et Nõukogude Liidus oli probleeme elamispinna saamisega. Teiselt poolt, kuidas saanuks liidulised ettevõtted tuua sisse töötajaid varustamata neid elamispinna? Pealeselle Kirchi poolt mainitud „head korterid” olid tegelikult paneelmajade korterid uusehituste ääremaal, mis vaevalt annavad välja „*reaalsete majanduslike privileegide*” mõõdu, mida autor eriliselt rõhatab (kursiivkirja kasutades). On teada, et sisseveetavast tööjõust olid enamuses kaevurid, dokitöölised, ehitajad ning vähemal määral oskustöölised ja insenerid. Kui pidada ehitajaid ja dokitöölisi privileegieritud rühmadeks, siis kaotab privileegide mõiste üldse igasuguse mõtte.

Mida siis küsitletud mõistavad privileegide all?

Tabel 18. Kellel oli teie arvates „nõukogude ajal” kergem ja lihtsam ...?

(1 – eestlastel oli kergem, 4 – võrdsed võimalused, 7 – mitte-eestlastel oli kergem)

	Kogu valim	Rahvusrühm	
		Eestlased	Mitte-eestlased
Saada korter	4,67	5,59	3,86
Kasutada emakeelt	4,65	5,09	4,26
Sõita välismaale	4,46	5,03	4,01
Olla valitud võimuorganeisse	4,37	5,23	3,66
Astuda kommunistlikusse parteisse	4,36	4,94	3,86
Saada preemiaid - aukirju, medaleid, diplomeid, jne	4,27	4,65	3,95
Osaleda ühiskondlike organisatsioonide töös	4,23	4,57	3,95
Teha karjääri	4,17	4,85	3,60
Soetada maja, suvila	4,16	4,77	3,66
Saada hea töökoht	4,11	4,83	3,49
Saada kõrgharidus	4,03	4,24	3,86
Saada kõrget palka	4,03	4,61	3,54
Võimalus tarbida kultuuri, nt raamatuid, teatrit, muuseume, jne	3,98	3,99	3,97

Eesti respondentide vastuste keskmised väärtused on kõik suuremad kui 4, ehk siis nende arvates venelastel olid eelised kõigis loetletud valdkondades välja arvatud kultuuri tarbimine.

Kummati ei kinnita seda arvamust statistika ja sotsioloogiliste uuringute andmed. Näiteks oli palga ja sissetulekute tase praktiliselt ühesugune, samuti oli võrdne ühiskondlikes organisatsioonides osalemise võimalus. Veelgi enam, mitmes valdkonnas oli olukord pigem vastupidine, st eestlaste kasuks. Sotsioloog Andrus Park märkis 1994.a, et kuigi eestlased moodustasid 1980te aastate lõpus 62,5% ENSV elanikkonnast, oli nende osakaal vabariigi juhtivorganite koosseisus 72%, teadustöötajate hulgas 67%, kultuuri ja kunstialade töötajate seas 84% ja haridustöötajate seas 71%. Eesti kõrgkoolide üliõpilastest oli venelasi vaid 20,2% ja eestlasi vastavalt 70-80%. Veelgi ilmekamad on ühiskondlik-poliitilises elus osalemise andmed. 1980.a. olid ENSV Ülemnõukogu liikmeist 70-80% eestlased. Mis on aga veelgi olulisem, nende osakaal EKP Keskkomitee liikmete seas, ehk tegelikus poliitilises nomenklatuuris, oli samuti 70-80%.³⁴

Venelaste reaalseks eeliseks nõukogude ajal võib peale kurikuulsa „korteriküsimuse” pidada ka emakeele kasutamist, mis *de facto* oli Nõukogude Liidu ametlik keel, samuti, teatud mõõndustega, välismaale sõitmise võimalust. Viimasel juhul oli sageli tegemist mitte eestlaste õiguste kitsendamisega rahvuse alusel, vaid sellega, et paljudel neist olid sugulased välismaal (kes lisaks olid veel emigrandid), mis OVIRi ametnike silmis oli kahtlustäratav.

Vene respondentide vastused, vastupidi, varieeruvad skaala keskmise väärtuse lähedal või on koguni neljast (4) madalam, teisisõnu nad ei jaga arvamust oma privilegieeritud olukorrast. See, nagu eespool näidatud, on lähemal tegelikkusele. Jääb siiski selgusetuks, mida pidasid silmas need 30%, kes arvasid, et venelastel olid eestlaste ees eesõigused (vt tabel 17). Pole välistatud, et nad lihtsalt kordasid avaliku diskursuse valitsevat stereotüüpi.

Ühiskonna arengu mudelid

Teine asjaolu, miks eesti respondendid näitavad üles teatud „tundetust” vähemuste diskrimineerimise küsimuses, on seotud nende ettekujutusega *ühiskonna arengu mudelitest*. Enne selle süžee kohta käivate küsitluse andmete kirjeldamist, on otstarbekas korrata seletavaid ja teoreetilisi märkusi, mis on esitatud 2001.a uuringu aruandes.

Ühiskondliku arengu protsessi saab seletada ühega kahest, kas antud fenomeni eksplitsiidse või implitsiidse tõlgendamisega. Nii akadeemilises diskursuses kui ka ühiskondlik-poliitilistes diskussioonides domineerib kaks vastandlikku lähenemist ühiskondlike protsesside mõtestamisel, mida võib laiemas mõttes määratleda kui *kaasavat* ja *välistavat*. Praktiliselt kõikides Ida- ja Kesk-Euroopa riikides (kõnelemata Kaukaasiast ja Kesk-Aasiast) on kõige „populaarsemaks” mudeliks saanud viimasel ajal välistamine etnilisel ja/või keelelisel alusel. Tavaks on saanud kirjeldada neid kahte teed kui kodanikuühiskonna ja etnilise ühiskonna arengumudelit.

Kodanikuühiskonna mudel tugineb edukalt arenevale demokraatiate kogemusel, mida iseloomustavad ühised ja kõigile kohustuslikud standardid, teiste seas ka osaluspõhimõte. Ühiskonna kõigi komponentide huvid peavad olema tasakaalustatud ja seadusega kaitstud. Kõigi rühmade rahvuslikku identiteeti ja huviseid tuleb võrdselt austada. Kodanikuühiskonna

³⁴ A. Park, "Ethnicity and Independence: The Case of Estonia in Comparative Perspective", in *Europe-Asia Studies*, vol. 46, no. 1, 1994, lk. 69-87.

mudeli kohaselt eeldatakse objektiivsete ja sõltumatute poliitiliste institutsioonide loomist, et kõigil ühiskonnaliikmetel oleksid võrdsed võimalused osalemiseks nende institutsioonide töös, et ühiskonnaliikmete seas viljeldaks ühtsustunnet ja solidaarsust. Arusaadavalt võib ka kodanikuühiskonna mudeli puhul esineda nii ebavõrdsust kui diskrimineerimist (ja sageli seda esinebki), kuid neisse ei suhtuta kui *normi*, ning riik ja ühiskond teevad jõupingutusi võitluseks ebavõrdsuse ja diskrimineerimisega.

Etniline mudel rajaneb rahvusriigi ideele, kusjuures *rahvuse* termin esineb *etnilise* sünonüümina, sisuliselt selle asendajana. Riiki vaadeldakse sel juhul valdavalt domineerivale etnilisele grupile kuuluvana. See rühm üritab seadustada ainuõigust võimule, kasutades selliseid termineid nagu nimirahvus, konstitueeriv rahvus, ajalooline rahvus, riikimoodustav rahvus. Nimirahvusest isik on tänu oma etnilisele päritolule automaatselt ühiskonna liige. Teiste etniliste rühmade esindajaid võidakse tunnistada võrdseteks formaalsel või deklaratiivsel tasandil, kuid sisuliselt suhtutakse neisse suuremal või vähemal määral kui anomaaliasse, neid talutakse kui tulnukaid, kes alles peavad ära teenima õiguse kohale ühiskonnas.

Lähtudes neist üldteoreetilistest ideedest, valisime me välja neli probleemset valdkonda, kus erinevused kahe mudeli vahel on kõige teravamad. Konkreetselt Eesti oludes on nendeks: 1) kodakondsuse probleem; 2) poliitilised ja inimõigused, 3) õigus osaleda valitsemises ning 4) kultuur ja keel. Iga valdkonna jaoks konstrueeriti kontrastne väidete paar ning küsitletav pidi valima, kumma väitega ta pigem nõustub. Kõigil juhtudel A variandi valik tähistas orientatsiooni kodanikuühiskonna mudelile ja B väite valik, etnilisele mudelile. Küsitletute vastused 2001. ja 2005.a on toodud järgnevates tabelites ning nad on piisavalt kõnekad.

Tabel 19. Kumb väide vastab rohkem teie seisukohale?

A. Igaühel on õigus omada selle riigi kodakondsust, kus ta pidevalt elab ning millega ta on kõige rohkem seotud.

B. Õigus olla kodanik on eelkõige selle riigi põlisrahval, sest see on nende maa.

	Rahvusrühm			
	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
Väide A	47,9	49,2	94,8	90,1
Väide B	49,1	44,3	3,6	6,9
Raske öelda	3,0	6,5	1,7	2,9

Tabel 20. Kumb väide vastab rohkem teie seisukohale?

- A. Igal kodanikul on õigus osaleda riigi juhtimises, sõltumata tema keelest ja päritolust
 B. Riiki peavad juhtima põlisrahvuse esindajad ja ka need inimesed, kes on lojaalsust tõestanud.

	Rahvusrühm			
	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
Väide A	20,4	18,8	74,9	80,5
Väide B	76,0	75,7	15,7	15,2
Raske öelda	3,6	5,5	9,4	4,3

Tabel 21. Kumb väide vastab rohkem teie seisukohale?

- A. Riigi kõigile püsielanikele peavad olema tagatud inimõigused, sealhulgas poliitilised õigused
 B. Riigi kõigile elanikele peavad olema tagatud inimõigused, poliitilised õigused aga peavad kuuluma eelkõige põlisrahvuse esindajaile

	Rahvusrühm			
	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
Väide A	53,8	52,6	87,6	86,9
Väide B	43,8	40,0	6,6	10,1
Raske öelda	2,4	7,4	5,8	2,9

Tabel 22. Kumb väide vastab rohkem teie seisukohale?

- A. Igaühel on õigus säilitada oma keelt ja kultuuri, üht kultuuri ei tohi arendada teise kultuuri arvelt.
 B. Riigis tuleb arendada eelkõige põlisrahva kultuuri, teised kultuurid võivad areneda nende päritolumaades

	Rahvusrühm			
	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2001	2005	2001	2005
Väide A	69,8	69,5	92,5	91,2
Väide B	27,2	23,4	4,7	4,3
Raske öelda	3,0	7,1	2,8	4,5

Niisiis toetab enamus eestlasi liberaalseid hoiakuid vaid kultuurisfääris. Samal ajal kolmveerand neist on arvanud ja arvavad praegu, et riiki juhtida ei peaks olema õigust mitte kõigil *kodanikel* võrdselt, vaid ainult põlisrahvuse esindajail, s.o. neil endil. Omalt poolt tähendab see, et kuigi veidi enam kui pooled on nõus kodakondsuse ja poliitiliste õiguste andmisega kõigile riigi alalistele elanikele, pole neist paljud valmis nägema venelastes oma täieõiguslikke partnereid ja kaaskodanikke. Vähemused peavad leppima poliitilise protsessi passiivse objekti rolliga, aktiivseteks subjektideks on aga eesti erakonnad. Niisugune ettekujutus on just niinimetatud *etnilise demokraatia* mudeli tüüpiline tunnusjoon.³⁵ Tõenäoliselt ei saa suurem osa eesti rahvusest küsitletuist siiralt aru, et just niisuguseid suhteid ühiskonnas saabki määratleda *segregatsioonina*.

Uuringu andmed näitavad samuti, et need ettekujutused ja hoiakud on küllalt stabiilsed, kahe uuringu vahelisel ajal olid muutused minimaalsed, 1-3%, mis seletub valimi vähese variatsiooniga ja sellega, et veidi on suurenenud nende arv, kel pole kindlat seisukohta. Eesti ühiskonna integratsioonivalmidus on endiselt madal ning tegevus valitsuse integratsiooniprogrammi raames pole midagi muutnud selles valdkonnas.

Vene (mitte-eesti) vastajad näitavad omalt poolt stabiilset ja kindlat suundumust kodanikuühiskonna mudeli poole. Eestlaste ja Eesti riigi vastast etnilist mobilisatsiooni pole toimunud. Seda võib lugeda positiivseks teguriks, kuna see madaldab etnilise konfliktide võimalust Eestis. Samal ajal on nähtav, et kaks rahvuslikku kooskonda hindavad Eesti arengu mudeleid ja väljavaateid täiesti erinevalt, kui mitte vastandlikult. See on veel üks tõend ühiskonna sügavast lõhenemisest, mis meie arvates on palju tõsisem kui poliitiline ja majanduslik ebavõrdsus või meedia-alane isolatsioon, mida kalduvad tähtsustama paljud Eesti kolleegid. Jutt on käesoleval juhul süvaväärtustest.

Toodud andmete alusel võib järeldada, et rõhuv enamus küsitletud Tallinna venelasi on kodanikuühiskonna mudeli veendunud pooldajad. Siinkohal on siiski üks huvitav nüanss. Teist ehk *etnilist mudelit* kirjeldati arvestades spetsiifiliselt just Eesti olukorda, nimelt eesti etnonatsionalistide argumentatsiooni. Pole ime, et need argumendid kõlasid tuttavlikult ja neid võttis enamus venelastest vastu tõrjuvalt. Kas see tähendab, et nende hoiakutele on projitseeritud "haavatava vähemuse" seisund, millega kaasnevast kitsendusest ja isoleeritusest püütakse üle saada? Kas juhul, kui ollakse ise domineerivas seisundis, oleksid tulemused teistsugused? Käesoleva uuringu raames pole võimalik saada täpset vastust sellele küsimusele. Küll on aga olemas tunnistusi sellest, et venelased on olnud eestlastest avatumad rahvusvahelisteks kontaktideks, sealhulgas ka nõukogude ajal (kui nad olid eestlaste arvates privilegeeritud olukorras). Allpool on näide orientatsioonidest rahvuslikule avatusele/suletusele 80te aastate lõpul, mis on pärit Ameerika sotsioloogide uuringust (vrd käesoleva uuringu andmetega tabelis nr 6).

³⁵ S. Smooha, "Ethnic Democracy: Israel as an Archetype", in *Israel Studies*, vol. 2, no. 2, 1997, lk. 198-241. Vt ka: G. Smith, "The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia", in *Nationalities Papers*, vol. 24 no. 2, 1998; P. Järve, *Ethnic Democracy and Estonia...*

Tabel 23. Samast rahvusest naabrite, üherahvusliku töökollektiivi ja samast rahvusest abikaasa eelistused (%)³⁶

	Eestlased	Venelased
<i>Eelistatud töökollektiiv</i>		
monoetnilist	65	7
ükskõik	33	57
multietnilist	3	35
<i>Eelistatud naabrid</i>		
monoetnilist	67	5
ükskõik	32	78
multietnilist	1	17
<i>Eelistatud abielu</i>		
rahvusrühmasisene abielu	61	10
ükskõik	34	83
rahvusrühmaväline abielu	4	8

Märkinud venelaste suurt avatuse ja sallivuse ülekaalu, autorid oletasid, et unitaarses rahvusriigis, muutudes „rõhutud vähemuseks”, võivad venelaste need hoiakud kaitsereaktsioonina muutuda suletumaks. Nagu näha, seda pole toimunud.

1940. aasta sündmused

Üheks rahvuskoosluste omavaheliste suhete ja hoiakute asümmeetrilise iseloomu teuriks ja tunnustajaks on peaaegu vastandlik ajaloosündmuste tõlgendamine. Eelkõige käib see Eesti ühendamise kohta Nõukogude Liiduga 1940.a.

³⁶ B.A.Anderson, B.D.Silver, M.Titma, E.D.Ponarin, "Estonian and Russian Communities", in *International Journal of Sociology*, vol. 26, no. 2, 1996, lk. 40.

Tabel 24. 1940. aastal kuulutati välja Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ning Eestist sai Nõukogude Liidu üks vabariik. Mida teie neist sündmustest arvate?

	Kogu valim		Rahvusrühm			
	arv	%	Eestlased		Mitte-eestlased	
			arv	%	arv	%
See oli sõjaline okupatsioon, mis kestis 1991.a-ni	236	33,7	209	64,3	27	7,2
Eesti ühendati jõu ähvardusel NSVL koosseisu	205	29,3	88	27,1	117	31,2
Eesti astus vabatahtlikult NSVL koosseisu	151	21,6	3	0,9	148	39,5
Raske öelda	108	15,4	25	7,7	83	22,1
Kokku	700	100,0	325	100,0	375	100,0

Kommentaariid on siin üleliigsed. Samas ei saa jätta märkimata, et vaatamata ametlikus diskursuses valitsevale seisukohale 50-aastasest okupatsioonist, ei jaga kolmandik eestlasi seda seisukohta. Mis puutub venelastesse, siis usub neist 40% seda, et Eesti astus vabatahtlikult Nõukogude Liidu koosseisu. Küllalt suur on nende hulk (22%), kes ei osanud vastata sellele küsimusele, pikaajalist okupatsiooni teesiga nõustub ainult 7%.

Viimane arv langeb kokku Eesti kolleegide integratsiooni monitooringu andmetega. Raivo Vetiku analüüsis oli küsimus sõnastatud järgmiselt:

Tabel 25. Kas Eesti astus vabatahtlikult 1940.a Nõukogude Liitu või ta okupeeriti Nõukogude Liidu poolt? Eestivenealsed (%)³⁷

	2002	2005
Täiesti vabatahtlikult	16	20
Pigem vabatahtlikult	27	36
Pigem okupeeriti	26	23
Kindlasti okupeeriti	6	7

³⁷ R. Vetik, "Identiteedi probleem integratsioonis: sobiva proportsiooni leidmine avaliku sfääri ühtlustumise ja era-sfääri erinevuste säilitamise vahel" // *Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 Aruanne*, Tallinn, 2005, lk. 89.

Siin pälvivad tähelepanu mitu asjaolu. Kõigepealt ei saa pidada küsimust täiesti korrektseks: tegelikult esitatakse okupatsioonile vaid ühte alternatiivi – vabatahtlikku liitumist, mis ilmselt lihtsustab keerulist ajaloolispoliitilist tegelikkust. Samas niisugune lähenemine kajastab hästi kategoorilist ja vaidlustamisele mittekuuluvat ametlikku diskursust. Lisaks pole päris selge, mida pidasid silmas need, kes valisid vastusvariandi “pigem vabatahtlikult” ja “pigem okupeeriti”. Igatahes suurenes 2001-2005.a venelastest vastajate hulgas nende osakaal, kes arvasid, et Eesti astus Nõukogude Liitu vabatahtlikult ning täielikult nõustusid sellega, et okupeeriti ikka needsamad 6-7%.

Kui jutt käiks kaugetest ajaloo sündmustest, ei pälviks see probleem tähelepanu. Kuid asi on selles, et ametlikust sündmuste tõlgendusest sõltub otseselt näiteks suhtumine tänastesse sündmustesse, kuna see võimaldab liiga kergesti viidetega okupatsioonile õigustada nõukogude ajal Eestisse asunud inimeste ebavõrdset olukorda. Veelgi enam, okupatsiooni mittetunnistamist (vähemalt pressis ja ametlikul tasemel) peetakse ametliku vähemuspoliitika kahtlustäratavaks halvustamiseks.

Kokkuvõte

- Arvestatav osa eestlasi arvab, et suhted venelaste ja eestlaste vahel on iseseisvuse ajal muutunud paremaks. Enamus mitte-eestlasi pole sellega nõus.
- Eestlaste ja mitte-eestlaste omavahelised kontaktid on vähemad, kui seda võiks eeldada linnaelanike etnilist koosseisu arvestades. Väärub tähelepanu, et vaid pooled kummastki rahvusrühmast suhtlevad teineteisega töökohal kas sageli või aeg-ajalt.
- Venelased (mitte-eestlased) näitavad suuremat valmisolekut rahvustevaheliseks suhtlemiseks kui eestlased ning see tendents on jätkuv 20 aasta kestel. Tervikuna on eestlaste seas võõrahirmu hoiakutega inimesi mitu korda rohkem kui venelaste seas, mida kinnitavad ka teised uuringud.
- Enamus uuringus küsitletuid on nõus sellega, et Eesti peamised rahvusrühmad on teineteisest eraldatud. Samas ei seosta paljud vastajad ühiskonna lõhestatust rahvuslikul alusel diskrimineerivate suhetega.
- Kummati võimaldavad saadud andmed järeldada, et venekeelsed Tallinna elanikud tunnevad end võrreldes eestlastega kitsendatutena ja ebavõrdseina, ning eestlased on üldiselt nõus selle hinnanguga. Ligi pooled venelased arvavad, et neid diskrimineeritakse juurdepääsus juhtivatele ja poliitilistele ametkohtadele ning diskrimineerimise aluseks on rahvuskuuluvus. Eestlased kalduvad oma eelisolukorda siduma õigusliku staatusega, so kodakondsuse omamise ja keele valdamisega.
- Mitte-eestlased hindavad üldiselt negatiivselt seadusi, mis on keelepoliitika, samuti kodakondsuse ja välismaalaste poliitika aluseks. Samal ajal on mitte-eestlaste usaldus arvestatavalt kõrge riigi- ja juhtivate organite vastu, mis tagab ühiskondliku stabiilsuse.
- Diskrimineerimise kogemusest viimase kolme aasta jooksul teatasid põhiliselt mitte-eestlased, kuigi mõnes eluvaldkonnas märkisid seda ka eestlased. Nii ühed kui teised kogesid oma õiguste piiramist ja väarikust alandavat käitumist enda suhtes “rahvuslikul” alusel kaubanduses ja transpordis, s.o. kohtades, kus isegi mõlema rühma “isolatsioonistid” on sunnitud lävima teise kogukonna liikmetega. 17% mitte-

eestlastel on taoline negatiivne kogemus töökohal (sealhulgas ka 15% naturaliseeritud kodanikest, kelle õiguslik seisund on reguleeritud ja kes tavaliselt valdavad eesti keelt).

- Ametlikul integratsiooniprogrammil pole elanikkonna erilist toetust ning viimastel aastatel on suhtumine sellesse muutunud halvemaks, eriti eestlaste seas. Programmiga rahulolematuse põhjendused on rahvusühendite erinevad, kuna ootused programmi suhtes on olnud erinevad. Venelaste jaoks seonduvad programmiga reaalsed sotsiaalsed vajadused, samal ajal kui eestlaste nägemuses integratsioonist domineerivad sümboolsed väärtused. Väärneb märkimist, et mitte-eestlased on halvasti informeeritud integratsiooniga tegelevate peamiste institutsioonide tegevusest. On selge, et kummagi kogukonna suhtumine haridusreformi kui integratsioonipoliitika komponenti, erineb oluliselt.
- Eestlaste soovimatust tunnista rahvuslikku ebavõrdsust põhjustavad mitmed asjaolud. Esiteks, Eesti ühiskondlikus ja meedia diskursuses edastatakse veendumust, et venelased kaotasid vaid need *privileegid*, mis neil olid nõukogude ajal, mistõttu tegemist pole diskrimineerimise vaid "ajaloolise õigluse taastamisega."
- Teiseks, enamus eestlasi on orienteeritud mitte *kodanikuühiskonna*, vaid *etnilise* ühiskonnakorralduse mudelile, mistõttu suhtuvad oma domineerivasse seisundisse kui seaduspärasesse ega näe selles segregatsiooni tunnuseid. Venelaste hoiakud on sellele vastupidised, mis tunnistab süvalõhe olemasolu ühiskonnas.
- Enamus eestlasi jagab ametlikus diskursuses (ja paljude ühiskonnateadlaste seas) valitsevat ettekujutust Nõukogude Liidu viiekümneaastasest okupatsioonist. Seetõttu ei käsitleta sel ajal Eestisse asunud inimesi täieõiguslike kaaskodanikena ja nende õiguste kitsendamist diskrimineerimisena. Asjaolu, et 64% eestlasi ja vaid 6-7% venelasi peavad nõukogude aega Nõukogude Liidu okupatsiooniajaks, süvendab üksteise mittemõistmist ja ühiskonna lõhenemist.

Inimõiguste Teabekeskus

Inimõiguste Teabekeskus on asutatud 2. mail 1994. a. Taani ja Eesti mittetulundusühingute toel.

Aktiivset tegevust alustati 1995. a. jaanuaris.

Inimõiguste Teabekeskus on iseseisev valitsusväline mittetulundusühing, mis tegutseb projektide alusel.

Inimõiguste Teabekeskuse peamisteks ülesanneteks on:

1. Konfliktide tõkestamine võimalike konfliktide avastamise, situatsiooni analüüsi, inimõiguste alase informatsiooni kogumise ning levitamise kaudu;
2. Inimõiguste põhimõtetel rajaneva ühiskonna loomise soodustamine;
3. Eesti seadusandluse vastavuse analüüs rahvusvaheliste õiguslike normide suhtes;
4. Õiguslased konsultatsioonid füüsilistele isikutele, mis on suunatud nende inimõigustega seotud probleemide lahendamiseks. Konsultatsioone jagatakse vastuvõttudel või Interneti kaudu.